

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 1 września 2017 r.

Poz. 7296

UCHWAŁA NR 521/2017 RADY MIEJSKIEJ W RADOMIU

z dnia 28 sierpnia 2017 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Miasta Radomia na lata 2017 - 2020”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2016 r., poz. 446 z późn. zm.), w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.) Rada Miejska w Radomiu uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Miasta Radomia na lata 2017 - 2020”, zaopiniowany pozytywnie przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Radomia.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady Miejskiej w Radomiu:
Dariusz Wójcik

Załącznik do Uchwały Nr 521/2017
Rady Miejskiej w Radomiu
z dnia 28 sierpnia 2017 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY MIASTA RADOMIA NA LATA 2017 – 2020

UZGODNIONO :

OPRACOWAŁ :

Prezydent Miasta Radomia

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	...
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania formalno - prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	...
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	...
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi
4.2. Strategia rozwoju oraz programy i plany na poziomie województwa mazowieckiego
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
5.1. Strategia rozwoju oraz programy i plany na poziomie miasta Radomia.....	...
5.2. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta
5.3. Zasoby dziedzictwa kulturowego Radomia
5.3.1. Zabytki nieruchome.....	...
5.3.2. Zabytki ruchome.....	...
5.3.3. Dziedzictwo archeologiczne w świetle najnowszych badań
5.3.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	...
6. Cele, kierunki działań i priorytetowe zadania inwestycyjne gminnego programu opieki nad zabytkami.....	...
6.1. Cele gminnego programu opieki nad zabytkami.....	...
6.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami
6.3. Priorytetowe zadania o charakterze inwestycyjnym z zakresu opieki nad zabytkami
7. Instrumenty finansowe
8. Podsumowanie.....	...

1. Wstęp

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest jednym z elementów dbałości o nasze szeroko pojęte dziedzictwo kulturowe. Jest troską o zachowanie dorobku poprzednich pokoleń, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Przejawia się w podejmowaniu przez administrację publiczną szeregu działań wynikających z przepisów powszechnie obowiązującego prawa. Przejawia się również mieszczącymi się w granicach prawa działaniami różnego rodzaju organizacji społecznych, fundacji lub też osób fizycznych.

Realizacji wspomnianych działań mają służyć programy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, opracowywane na szczeblu kraju, województwa, powiatu i gminy. Programy te mają na celu między innymi włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Zmierzają do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania. Wskazują na potrzebę podejmowania działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspierania inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami. Postulują o uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i zachowaniem równowagi ekologicznej. Zwracają też uwagę na potrzebę określenia warunków współpracy administracji publicznej z właścicielami zabytków oraz tworzenie mechanizmów wsparcia finansowego dla tych właścicieli ze środków publicznych, w celu prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. Istotne też jest należyte wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

Niniejszy program ma za zadanie uwzględnienie realizacji powyższych celów w odniesieniu do lokalnych potrzeb i uwarunkowań miasta Radomia.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Sprawy z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są zadaniem własnym gminy. Stanowi o tym art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2001 r., poz. 446). Przepis ten jedynie w sposób ogólny wskazuje na kompetencje gminy do zajmowania się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowy zakres kompetencji i obowiązków organów administracji publicznej w sferze związanej z zabytkami reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.) wraz z aktami wykonawczymi. Powołana wyżej ustawa zgodnie z brzmieniem art. 1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Z kolei art. 87 tejże ustawy nakłada właśnie na gminę obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten sporządza odpowiednio wójt, burmistrz, prezydent miasta na okres czterech lat.

3. Uwarunkowania formalno - prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

W obowiązującym systemie prawnym obowiązek ochrony zabytków przez państwo i każdego obywatela wywodzi się z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z zawartymi tam regulacjami Rzeczypospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Stanowi ponadto, że każdy obywatel jest do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za jego pogorszenie.

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami jest wymieniona wcześniej ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zwana dalej ustawą. Ustawa ta definiuje pojęcie zabytku, jego ochrony i opieki.

Zgodnie z definicją ustawową, zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ustawa wyróżnia trzy kategorie zabytków, którymi są zabytki nieruchome, zabytki ruchome i zabytki archeologiczne.

Zabytkami nieruchomymi są w szczególności:

- krajobrazy kulturowe;
- układy urbanistyczne i zespoły budowlane;
- dzieła architektury i budownictwa;
- dzieła budownictwa obronnego;
- obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
- cmentarze;
- parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni;
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Zabytkami ruchomymi są w szczególności:

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery;
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiały biblioteczne;
- instrumenty muzyczne;
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;

- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytkami archeologicznymi są w szczególności:

- pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyska;
- kurhany;
- relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać też nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 4 ustawy, ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Z kolei zgodnie z art. 5 ustawy, opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków :

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla

historii i kultury.

Ustawodawca w art. 7 ustawy ustanowił formy ochrony zabytków, którymi są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie danego województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Analogicznie dokonuje się wpisu do rejestru zabytku ruchomego. Do rejestru można również wpisać otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną tego zabytku.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Za pomnik historii może zostać uznany zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury o określonych granicach. Uznania takiego dokonuje Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, który składa wspomniany wniosek po zasięgnięciu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Utworzenie parku kulturowego następuje w drodze podjęcia uchwały przez radę gminy, po uprzednim zasięgnięciu przez radę opinii wojewódzkiego konserwatora

zabytków. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także odpowiednie zakazy i ograniczenia. Wójt, burmistrz, prezydent miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.

Szczególnie praktyczne znacznie dla ochrony zabytków mają wymienione wyżej formy ochrony, które występują na etapie planistycznych prac urbanistycznych bądź też projektowych związanych przygotowaniem inwestycji. W związku z powyższym Ustawodawca w art. 19 ustawy zawarł niżej wymienione postanowienia.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione wyżej, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W wymienionych wcześniej studium i planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Dokumenty te, uwzględniają również ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania.

Zgodnie z art. 21 ustawy, podstawą sporządzenia wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami są ewidencje zabytków. Na poziomie gminy wójt, burmistrz, prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Sposób prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, reguluje szczegółowo rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661).

Aktami powszechnie obowiązującego prawa zawierającymi regulacje odnoszące się ochrony zabytków są m. in. następujące ustawy:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz. 778)
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz. 290);
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz. 662);
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 1657 z późn. zm.);

- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 1774 z późn. zm.);
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2012 r., poz. 987 z późn. zm.);
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. 2012 r., poz. 642 z późn. zm.);
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2011 r., poz. 1506).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi

Wyjściowym dokumentem, który w skali kraju wyznacza strategiczne cele państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020. Dokumenty te przyjęte przez Radę Ministrów w 2004 i 2005 roku, stanowią wyjściowe opracowanie dla działań państwa na rzecz zrównoważonego rozwoju kultury i prowadzenia polityki kulturalnej państwa w warunkach integracji z Unią Europejską. Do wskazanych tam priorytetów należy aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe, celem poprawy stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów, a także edukacja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. W omawianym Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 zamieszczono kierunki działań z zakresu kultury zawarte we wstępnym projekcie Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007 – 2013. Do kierunków tych należą m. in.:

- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego;
- wzrost udziału kultury i jej przemysłów w PKB;
- rozwój infrastruktury kultury;
- rozwój infrastruktury społecznej w obszarach wiejskich;

- budowa zintegrowanego systemu promocji kulturalnej Polski;
- promocja i wdrażanie nowoczesnej technologii w produkcji i dystrybucji dóbr i usług kultury.

Należy zaznaczyć, że realizacja ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego winna odbywać się w szczególności poprzez kompleksową rewaloryzację zabytków, obiektów przemysłowych i powojkowych oraz ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne, a także inne cele społeczne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, budowę i rozbudowę sieci informatycznych w celu promocji potencjału kulturowego regionów, inwentaryzację i digitalizację zabytków dziedzictwa ruchomego i nieruchomego oraz ich promocję, organizację imprez o międzynarodowym charakterze, tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej, zachowanie i ochronę krajobrazu kulturowego wsi.

Na poziomie kraju, zasadniczym dokumentem programowym odnoszącym się bezpośrednio do kwestii ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017”. Program ten przyjęła Rada Ministrów uchwałą nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. Celem głównym programu jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. W programie zapisano, że dla osiągnięcia celu głównego opracowane zostały trzy cele szczegółowe:

- 1) wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce;
- 2) wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków;
- 3) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Dla realizacji pierwszego celu szczegółowego przyjęto następujące kierunki działań:

- porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych;
- przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego;
- wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych;
- wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego;
- opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych;

- opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

W celu wzmocnienia synergii działania organów ochrony zabytków, przyjęto następujące kierunki działań:

- zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach;
- wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną;
- podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków;
- merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego o ochronie zabytków.

Dla realizacji trzeciego celu szczegółowego ustalono następujące kierunki działań:

- przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa;
- wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych;
- promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu;
- zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Przyjęty cel główny „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017” jest spójny z celem czwartym „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020”, określonym jako rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego. Wspomniana strategia przyjęta została przez Radę Ministrów uchwałą nr 61 z dnia 26 marca 2013 roku.

4.2.Strategia rozwoju oraz plany i programy na poziomie Województwa Mazowieckiego

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 została przyjęta przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 158/13 z dnia 28 października 2013 roku. W części dotyczącej kultury i dziedzictwa dokument ten wskazuje na

potrzebę wykorzystania potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju potencjału gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Przyjętymi w tym celu kierunkami działań są:

- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast jako centrów aktywności kulturalnej;
- wspieranie rozwoju sektora kreatywnego;
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Do wybranych działań w ramach przyjętych kierunków należy m. in.:

- poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze w szczególności w obszarach pasm turystycznych;
- wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenie nowych produktów turystycznych;
- ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej);
- rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej);
- rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów;
- promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu;
- wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

W omawianej strategii zwrócono uwagę na działania ukierunkowane na tworzenie mechanizmów synergicznego wykorzystanie dziedzictwa kulturowego regionu, które służą ochronie tegoż dziedzictwa, ale też pozwalają na czerpanie określonych korzyści z tej ochrony. Podkreślono potrzebę stałej konserwacji i renowacji historycznych obiektów i zespołów zabytkowych, z możliwością adaptacji wybranych obiektów na cele użyteczności publicznej. Zwrócono uwagę na potrzebę ochrony układów przestrzennych oraz ochronę dziedzictwa przez tworzenie parków kulturowych.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 180/14 z dnia 7 lipca 2014 roku. Zawarta tam zintegrowana polityka opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej obejmuje następujące elementy:

- zarządzanie zasobami dziedzictwa, ochronę i eksponowanie przestrzennych świadectw dziedzictwa, zwłaszcza najbardziej wartościowych zespołów i obiektów służących identyfikacji i promocji przestrzeni kulturowej regionu;
- kształtowanie walorów krajobrazowych województwa oraz ochronę przestrzeni posiadających unikatowe lub specyficzne dla regionu walory krajobrazowe;
- zachowanie różnorodności kulturowej województwa, kształtowanie tożsamości regionalnej i historycznej oraz zapewnienie dostępności do zasobów dziedzictwa zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Wspomniana wyżej polityka skierowana jest do obszaru całego województwa. W układzie przestrzennym ma charakter pasmowy, tworzony w oparciu o pasma przyrodniczo – turystyczne. Pasma te obejmują charakterystyczne wieloprzestrzenne elementy krajobrazowe, np. doliny rzek i pasma wzdłuż szlaków kolejowych w tym Kolei Warszawsko - Wiedeńskiej. Jak czytamy w dokumencie, układ pasmowy pozwala na kształtowanie powiązań funkcjonalno - przestrzennych pomiędzy ośrodkami o dobrze wykształconej tożsamości kulturowej i obszarami cennymi przyrodniczo, a obszarami peryferyjnymi. Polityka ta skierowana jest również do obszarów o cennych walorach krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, w tym do około 130 miast historycznych, wśród których szczególne znaczenia ma m. in. Radom. W omawianej polityce zwraca się uwagę na rewitalizację historycznych założeń urbanistycznych i ruralistycznych.

Istotne znaczenie w zakresie polityki opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej ma zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu. Zachowanie tej ciągłości należy osiągnąć m. in. przez:

- ochronę i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego, a w tym rewitalizację i rewaloryzację zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych;
- eksponowanie w strukturze przestrzennej najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu, do których to zasobów autorzy opracowania zaliczyli śródmiejski układ urbanistyczny Radomia;
- kształtowanie i ochronę systemu krajobrazów kulturowych, w tym wykorzystanie formy ochrony prawnej jaką jest park kulturowy, wśród których wymienia się Park Kulturowy „Stary Radom”;

- ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi poprzez ochronę panoram, eksponowanie w sylwetach miejscowości dominant architektonicznych, kształtowanie przestrzeni publicznej w nawiązaniu do miejsca tradycji;
- ochronę dziedzictwa archeologicznego;
- ochronę, rozbudowę i tworzenie muzeów, w tym powstanie Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego na terenie dawnej Fabryki Broni oraz Centrum Nauki im. T. Sołtyka w Radomiu;
- popularyzację i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa, w tym digitalizację zasobów.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego zwraca uwagę na umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego przez m. in. kreowanie produktów turystyki kulturowej w oparciu o tradycje historyczne, a także adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych.

Podkreślić należy, że omawiany plan do najcenniejszych krajobrazów kulturowych na terenie województwa zalicza Miasto Kazimierzowskie w Radomiu. Ponadto w rekomendacjach planu, skierowanych do ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, zawarto postulat wnioskowania do Prezydenta RP o uznanie za pomnik historii śródmiejskiego układu urbanistycznego Radomia.

Na etapie sporządzania niniejszego programu, Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016 – 2019 dla województwa mazowieckiego jest w trakcie opracowania. Obowiązujący do końca 2015 roku Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012 – 2015 utracił moc prawną. Jego celem strategicznym było utrwalanie dziedzictwa kulturowego regionu w celu budowania tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej Mazowsza w kraju i za granicą, w połączeniu z aktywizacją obywatelską i zawodową społeczności lokalnych, a także kreowanie turystycznych pasm przyrodniczo – kulturowych.

Wspomniany program określił następujące cele operacyjne:

- zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu;
- ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi i miast historycznych;

- utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców;
- promocja walorów kulturowych Mazowsza z wykorzystaniem nowoczesnych technologii;
- zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych poprzez kreowanie pasm przyrodniczo -kulturowych.

Z kolei za główne działania dla zachowania materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu uznano:

- opiekę nad zabytkami nieruchomymi - rozpoznanie i weryfikację zasobów środowiska kulturowego;
- integrację systemów ochrony krajobrazu, przyrody i dziedzictwa kulturowego;
- eksponowanie zabytków o szczególnej wartości;
- zapobieganie degradacji zabytków;
- kształtowanie postaw promujących działania chroniące zabytki.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2012 – 2015 zwrócono też uwagę na potrzebę prowadzenia działań w celu kształtowania świadomości mieszkańców w zakresie utrwalania zasobów dziedzictwa kulturowego. Podkreślono rolę promocji Mazowsza z wykorzystaniem nowoczesnych technologii, a także konieczność zwiększania dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategia rozwoju oraz programy i plany na poziomie miasta Radomia

Wiodącym dokumentem strategicznym wskazującym na możliwe cele i kierunki rozwoju miasta jest „Strategia Rozwoju Miasta Radomia na lata 2008 – 2020”, przyjęta uchwałą nr 371/2008 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 25 sierpnia 2008 roku. Sformułowano tam misję rozwoju miasta jako tworzenie warunków dla rozwoju społeczno – gospodarczego Radomia w oparciu o potencjał miasta i przyjazną politykę władz lokalnych. Wskazane w omawianej strategii cele rozwoju miasta zostały ujęte w podziale na trzy sfery: społeczną, gospodarczą i przestrzenno – ekologiczną. Cel

strategiczny w sferze społecznej zakłada poprawę życia mieszkańców poprzez prowadzenie efektywnej polityki społecznej. Jednym z sześciu celów kierunkowych służących realizacji celu strategicznego w sferze społecznej jest wspieranie rozwoju turystyki i kultury. Z kolei dla realizacji wspomnianego celu kierunkowego określone zostały cele operacyjne, jednym z których jest rewitalizacja zabytkowych obszarów miasta. Aspekt rewitalizacji zabytkowych obszarów miasta został również wyakcentowany w sferze przestrzenno – ekologicznej rozwoju miasta Radomia, w której jednym z celów kierunkowych jest zwiększenie atrakcyjności osiedleńczej miasta oraz uporządkowanie przestrzeni miejskiej. Osiągnięciu tego celu służyć mają właśnie działania rewitalizacyjne, wyznaczone w lokalnym programie rewitalizacji.

Aktualnym lokalnym programem rewitalizacji jest program przyjęty uchwałą nr 346/2016 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 29 sierpnia 2016 roku w sprawie uchwalenia programu rewitalizacji pod nazwą „Program Rewitalizacji Gminy Miasta Radomia na lata 2014 – 2023”. Celem nadrzędnym tego programu jest ożywienie społeczno – gospodarcze Śródmieścia wraz z Miastem Kazimierzowskim. Wspomniany obszar śródmiejski został bowiem zidentyfikowany jako obszar zdegradowany, charakteryzujący się szczególną koncentracją zjawisk negatywnych, mierzonych wskaźnikami społecznymi, gospodarczymi i technicznymi. Z drugiej zaś strony, jest to obszar odgrywający kluczową rolę dla rozwoju miasta o strategicznym znaczeniu dla zachowania i wzmocnienia jego tożsamości, charakteryzującym się wysokim potencjałem instytucjonalnym do przeprowadzenia działań rewitalizacyjnych. Jest też szczególnie wartościowy pod względem historycznym. Ustanowiono tu strefę ochrony konserwatorskiej zabytkowego zespołu urbanistyczno-architektonicznego wpisanego do rejestru zabytków byłego województwa radomskiego.

W omawianym programie wyodrębnione zostały trzy cele szczegółowe, tj.:

- poprawa warunków zamieszkania w Śródmieściu;
- aktywizacja społeczno – gospodarcza Śródmieścia;
- poprawa jakości przestrzeni publicznej i stanu zabudowy w Śródmieściu.

Dla ochrony zabytków szczególnie istotna jest realizacja trzeciego z wymienionych wyżej celów. Kierunkiem priorytetowym działań wyznaczonym dla osiągnięcia tego celu są bowiem prace modernizacyjne, restauratorskie i konserwatorskie w obiektach

zabytkowych oraz obiektach w strefie ochrony konserwatorskiej, ich otoczeniu, w historycznych przestrzeniach publicznych, ich zabezpieczenie wraz z nadaniem im nowych funkcji, w tym dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych.

„Program Rewitalizacji Gminy Miasta Radomia na lata 2014 – 2023” zawiera listę planowanych, podstawowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych w ilości 24 opisanych szczegółowo zadań. W liczbie tej 12 przedsięwzięć dotyczy prac konserwatorskich, robót remontowych i termomodernizacyjnych w budynkach zabytkowych. Z pozostałych należy odnotować działania w celu redukcji zanieczyszczeń przez realizację programu obniżenia niskiej emisji i wprowadzeniu zmian w komunikacji zbiorowej.

Oprócz powyższych podstawowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych omawiany program wskazuje na dodatkowe rodzaje przedsięwzięć. Do kierunków działań grupujących przedsięwzięcia o szczególnie dużym znaczeniu dla ochrony zabytków i opieki nad nimi należą:

- poprawa stanu technicznego wielorodzinnych budynków mieszkalnych, remonty, adaptacje oraz prace konserwatorskie, wyposażenie w infrastrukturę techniczną, w tym termomodernizacja budynków;
- prace modernizacyjne, restauratorskie i konserwatorskie w obiektach zabytkowych, ich otoczeniu, historycznych przestrzeniach publicznych, ich zabezpieczenie wraz z nadaniem im nowych funkcji, w tym dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych;
- poprawa stanu technicznego obiektów użyteczności publicznej, w tym ich termomodernizacja.

Do realizacji programu zostały włączone zarówno jednostki organizacyjne gminy, jak i przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe, mieszkańcy obszaru rewitalizacji, a także wszyscy zainteresowani programem.

Kluczową rolę w działaniach na rzecz opieki nad zabytkami odgrywają urbanistyczne opracowania planistyczne. Zapewniają one realną ochronę zabytków zgodnie z umocowaniem ustawowym. Do wspomnianych opracowań należy Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Radom oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Wymienione wyżej studium podkreśla znaczenie układu przestrzennego zabudowy śródmiejskiej, obrazującego

historyczny rozwój miasta na przestrzeni wieków. Jednakże studium uchwalone w 1999 roku utraciło w części swą aktualność. Stwierdza to uchwała nr 814/2014 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 27 października 2014 roku w sprawie aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasta Radomia oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Uchwała ta stwierdza ponadto całkowitą lub częściową utratę aktualności niektórych planów zagospodarowania przestrzennego. Odniesienie do ww. prac planistycznych w kontekście ochrony zabytków na terenie miasta Radomia zawarte zostało w dalszej części niniejszego opracowania.

5.2. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta Radomia

Okolice dzisiejszego Radomia były penetrowane przez różne grupy ludzkie od końca paleolitu - starszej epoki kamienia (ok. 10 000 lat p.n.e.), aż po okres wpływów rzymskich (do 400 r. n.e.). Dzięki przepływającym tu rzekom, zaczęły być zasiedlane już w pierwszej fazie okresu wczesnośredniowiecznego. Ówczesne okolice Radomia można zaliczyć do strefy przejściowej – leśno-polnej, gdzie dominowały gleby lekkie, niezbyt urodzajne, ale łatwe do uprawy. Dolina rzeki Mlecznej, głównego ciek wodnego na tym obszarze, porośnięta była lasem rosnącym na podłożu piaskowo-żwirowym. W okresie zasiedlania doliny las został wytrzebiony i wypalony, dzięki czemu powstała warstwa próchnicy ornej, doskonale nadającej się pod uprawę. Lasy położone nieco dalej zapewniały dostęp do łownej zwierzyny, rzeka Mleczna umożliwiała rozwój rybołówstwa, a nadbrzeżne łąki – hodowli.

Tereny pierwotnego osadnictwa na obszarze obecnego Radomia, położone w dolinie rzeki Mlecznej, znajdują się obecnie niemal w centrum miasta. Są to grunty pozbawione zabudowy, obecnie nie uprawiane, porośnięte trawą i krzewami. Dzięki temu stanowią niemal unikalną strefę archeologiczną, w której możliwe są badania naukowe nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem ziem polskich. Były one tu przeprowadzane wielokrotnie, na największą skalę w latach sześćdziesiątych XX w. i kilka lat temu. Warto przy tym podkreślić, że badania przeprowadzone w latach 2009-2013 przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie zostały w całości sfinansowane przez Gminę Miasta Radomia. Przyczyniły się one zarówno do

zweryfikowania wcześniejszych ustaleń, jak też nowych odkryć, dotyczących rozwoju osadnictwa na obszarze miasta.

Według badań archeologicznych najstarsza osada wczesnośredniowieczna nad Mleczną powstała około połowy IX w. (stanowisko nr 2). Obejmowała dużą 7 – 8 hektarową powierzchnię po obu stronach koryta rzeki, leżącą na północ od wzgórza Piotrówka. Wykopaliska z 2010 r. potwierdziły, iż odkryte w latach sześćdziesiątych XX w. relikty zabudowy zachowały się dzięki podmokłym gruntom w bardzo dobrym stanie. Zabudowa miała tu charakter nieregularny, z niewielkimi, luźno rozproszonymi domostwami i budynkami gospodarczymi. Nowością okazały się tu odnalezione przez archeologów studnia (datowana metodą dendrochronologiczną na 888 r.) oraz pomost. Siedlisko funkcjonowało do końca IX w., kiedy to na skutek podniesienia się poziomu wody w Mlecznej, ludność przeniosła się na tereny położone nieco wyżej (stanowisko 4 przy obecnej ul. Limanowskiego). Druga radomska osada funkcjonowała krótko, bowiem już w XI w. ulokowano na jej obszarze cmentarz. W X w. powstała trzecia osada, mająca charakter wybitnie produkcyjny, związany z wytopem żelaza i wyrobem ceramiki. Zajmowała obszar ok. 2 ha (stanowisko 3), a rozciągała się na południe od obecnego rynku Starego Miasta.

W drugiej połowie wieku X, na wzgórzu w pobliżu osad (stanowiska 3 i 4), został wzniesiony gród obronny (stanowisko 1). Powstał na miejscu wcześniej niezasiedlonym, w trakcie jednej akcji budowlanej, a jego wały obejmowały obszar o powierzchni około 2 ha. Według badań z lat 2009–2013, budowie grodu towarzyszyły prace zmieniające kształt wzgórza. Jego stoki zniwelowano prawie do poziomu podstawy, tworząc płaszczyznę, na której posadowiono fortyfikacje i zabudowę grodu, skoncentrowaną wzdłuż wewnętrznego lica wału. Ten ostatni składał się z dwóch rzędów drewnianych skrzyń wypełnionych ziemią, od zewnętrznej strony umocnionych nasypem wykonanym z poziomo układanych warstw belek przesypywanych piaskiem. Między XI a XIII w. wał kilkakrotnie przebudowywano i poszerzano. Ostatecznie, jego podstawa osiągnęła ok 14 m szerokości i 10 m wysokości. Nie udało się jak dotąd zlokalizować bramy (bram) grodu, ale ustalono ostatecznie, iż zabudowa jego majdanu była dość skromna – składała się z niewielkiej ilości budynków. Podstawowym elementem zabudowy wnętrza grodu były niewielkie domy zrębowe o wymiarach ok. 4 x 4 m., którym towarzyszyły różnego

rodzaju wykopane w ziemi jamy gospodarcze. Przypuszcza się, że już w XI stuleciu w obrębie radomskiego grodu mógł zostać wzniesiony kościół p.w. św. Piotra, od którego wzięła się później nazwa grodziska – Piotrówka (reliktyw świątyni nie udało się odnaleźć). Gród nad Mleczną leżał na ważnym szlaku handlowym, prowadzącym z Rusi na Zachód Europy, toteż urósł z czasem do rangi centrum administracyjnego regionu. Przypuszczalnie już w XII stuleciu był stolicą kasztelanii (źródła pisane wspominają pierwszego kasztelana radomskiego nieco później, bo pod rokiem 1230).

Obok grodu na Piotrówce rozwinęła się w XIII w. duża osada targowa, w której centrum wzniesiono jeszcze w tym samym lub następnym stuleciu kościół św. Wacława. W ten sposób rozpoczął się drugi etap rozwoju przestrzennego Radomia, charakteryzujący się stopniowym przesuwaniem centrum osadniczego w kierunku wschodnim. Być może przed końcem XIII w., lub co bardziej prawdopodobne w początkach XIV w. osada, zwana obecnie Starym Radomiem, zyskała prawo miejskie średzkie. Gdy w połowie XIV w. Kazimierz Wielki przeniósł miasto na nowe miejsce, Stary Radom spadł do rangi osady podmiejskiej. Jak wykazały badania z lat 2009–2013 wtedy też zostały zniszczone fortyfikacje grodu, a siedzibą kasztelana stał się zamek, wzniesiony w obrębie murów Nowego Miasta. Wzgórze Piotrówka, na którym nie było już wałów, nie straciło jednak swojego znaczenia – w XV i XVI w. powstało tu zaplecze gospodarcze dla zamku. Przez cały czas funkcjonował również kościół św. Piotra, przekształcony w kaplicę obsługiwaną przez benedyktynów sieciechowskich, a w latach 1795–1812 był tu cmentarz (eksplorowany w trakcie ostatnich badań). Kościółek rozebrano ostatecznie w 1819 r., ze względu na zły stan oraz kasatę klasztoru w Sieciechowie.

Trzecia faza rozwoju przestrzennego Radomia związana jest z polityką gospodarczą i akcją lokacyjną, prowadzona przed wiekami przez Kazimierza Wielkiego. Król ten przyłączył do Polski Ruś Halicką, a wówczas Radom znalazł się na ważnych drogach tranzytowych, biegnących ze wschodu na zachód Europy oraz na Pomorze. Mógł pełnić rozliczne funkcje gospodarczo-administracyjne, a także obronne. Biorąc to pod uwagę ok. 1350 r. Kazimierz Wielki polecił założyć Nowy Radom (dziś Miasto Kazimierzowskie), a w roku 1364 przeniósł go z prawa średzkiego na magdeburskie. Ośrodek okalający kościół św. Wacława spadł do rangi osady podmiejskiej, choć

tamtejsza świątynia zachowała rangę parafialnej.

Nowe Miasto założono na północny-wschód od Starego Radomia, na płaskim cyplu otoczonym mokradłami i dopływami Mlecznej. Regularne rozplanowanie przestrzenne nadało mu kształt owalu o wymiarach około 230–430 m. Zasadźcą był Konrad z Warszawy. Przy prostokątnym rynku wytyczono 40 działek, a 80 przy ulicach przecinających się pod kątem prostym. Rozpoczęto wznoszenie z kamienia i cegły murów miejskich, przez które prowadziły trzy bramy: Lubelska, Piotrkowska i Krakowska (Iłżecka). Na środku rynku stanął ratusz, a w południowo-wschodniej części miasta wzniesiono zamek. Między zamkiem a ulicą Rwańską usytuowano kościół farny pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, którego budowę datuje się na lata 1360-1370. Wkrótce Radom stał się siedzibą starosty i urzędu grodzkiego, a tym samym stolicą rozległego powiatu, rozciągającego się od Wisły po Pilicę. Był to ośrodek miejski średniej wielkości (ok. 800–1000 mieszkańców), który okres świetności przeżył w czasach Jagiellonów, stając się ważnym przystankiem na trasie podróży władców pomiędzy dwoma stolicami monarchii – Krakowem i Wilnem.

Miasto Kazimierzowskie w Radomiu zachowało do dziś niezmienny układ przestrzenny, charakterystyczny dla ośrodków lokowanych na prawie niemieckim. Przetrwały również nazwy większości ulic, które istniały dawniej na tym obszarze, a także wiele zabytków. Wśród tych ostatnich należy zwrócić uwagę na fragment muru obronnego od strony ulicy Wałowej z relikami Bramy Krakowskiej (Iłżeckiej), przebudowany w początkach XX w. kościół farny św. Jana Chrzciciela oraz zamek królewski. Zamek zniszczony w czasach „potopu szwedzkiego”, został przebudowany w połowie XVIII w. i w takim kształcie pozostał do dnia dzisiejszego. Po badaniach archeologiczno-architektonicznych (1999-2002, 2005-2010), przeprowadzonych przez spółkę miejską „Rewitalizacja”, dokonano rekonstrukcji jego wyglądu z okresu renesansu (eksponowana jest ona w formie makiety przy ul. Grodzkiej 8). Pozyskano również wiele zabytków, prezentowanych obecnie w wyremontowanej „kamienicy starościńskiej”, położonej na terenie dawnego zespołu zamkowego. Ta sama spółka, przeprowadziła w 2013 r. badania okolic zamku, które pozwoliły ustalić przebieg przylegających doń zewnętrznych murów oraz jednej z wież (wyeksponowano je na skwerze przylegającym do zespołu zamkowego). Wsparcie finansowe Gminy pozwoliło

archeologom z „Rewitalizacji” na przeprowadzenie w 2014 r. badań fundamentów nieistniejącego dziś, najstarszego radomskiego ratusza (planowane jest ich wyeksponowanie). Kompleksowe badania prowadzone są również w innych punktach Miasta Kazimierzowskiego (m.in. ulica Wałowa 8a, Szewska 10, Rwańska, Dom Gąski i Esterki) i przyczyniają się do zabezpieczenia znajdujących się na jego obszarze zabytków.

Czwarty okres rozwoju przestrzennego Radomia przypadł na wiek XIX, czyli czasy zaborów. Wyraźnego awans społeczny, administracyjny i gospodarczy Radomia, połączony z jego rozbudową, nastąpił po roku 1815. Miasto stało się stolicą rozległego województwa sandomierskiego, przemianowanego potem na gubernię. Pociągnęło za sobą usytuowanie tutaj licznych urzędów administracyjnych różnych szczebli, a także jednostek wojskowych.

Już na przełomie XVIII i XIX w. przeprowadzono szereg zmian na obszarze nazywanym dziś Miastem Kazimierzowskim – wyburzono mury miejskie, zasypano okalające je fosy, zlikwidowano stary ratusz. W 1818 r., pod kierunkiem budowniczego województwa sandomierskiego Ignacego Ebertowskiego, zainicjowano prace mające na celu kompleksową przebudowę przestrzenną i urbanistyczną Radomia. Działania te, zmieniły wizerunek miasta, przesuując jego centrum na wschód, a rynek Miasta Kazimierzowskiego na ubocze. Główną osią komunikacyjną stała się ulica wytyczona na Przedmieściu Lubelskim (obecnie ul. Żeromskiego). Na jej krańcu wzniesiono gmach Komisji Województwa Sandomierskiego, w którym po dziś dzień mieszczą się siedziby urzędów administracji państwowej i samorządowej.

W tej sytuacji, niemal do końca XIX w. Radom rozwijał się przede wszystkim w kierunku wschodnim, co jest do dziś czytelne w jego układzie urbanistycznym. Dopiero po przeprowadzeniu przez Radom w 1885 r. linii kolejowej z Iwangorodu (Dębina) do Dąbrowy Górniczej, zaczęła się rozwijać zabudowa przemysłowa i mieszkalna w rejonie dworca kolejowego. Na przełomie XIX i XX w. w granice administracyjne Radomia włączono oficjalnie tereny przedmieść Mariackie i Nowy Świat oraz wioski: Glinice, Młodzianów, Obozisko, Ustronie i inne. W 1916 r. miasto osiągnęło powierzchnię 2193 ha. W przeciągu XIX stulecia liczba mieszkańców miasta wzrosła ponad czterokrotnie z 3869 osób w 1820 r. do 11 002 w 1864 r., a w początkach XX w.

osiągnęła 55 107 (przy strukturze wielowyznaniowej i wielonarodowej).

Już pod koniec XIX w. Radom odszedł od jednoosiowego rozwoju przestrzennego, a zabudowa miejska zaczęła zyskiwać bardziej zdekoncentrowany charakter. Można to uznać za początek ostatniego, trwającego do dziś etapu rozbudowy miasta. W okresie międzywojennym Radom stał się stolicą jednego z 16 powiatów województwa kieleckiego. Według spisu z 1931 r. liczył 77 902 mieszkańców (wyznanie mojżeszowe deklarowało ponad 32% z nich), natomiast w roku 1938 liczba mieszkańców osiągnęła 90 000. Mimo pewnej degradacji administracyjnej, ze względu na korzystne położenie, sieć komunikacyjną oraz dobrą infrastrukturę, Radom stał się ważnym ośrodkiem gospodarczym. Było to zasługą prężnie rozwijającego się przemysłu, tworzonego m.in. w związku z włączeniem miasta w granice Centralnego Okręgu Przemysłowego. Największy zakład, Fabrykę Broni, zaczęto wznosić już w 1922 r., a rozbudowywano nieprzerwanie aż do wybuchu II wojny światowej. Wytwarzano tutaj m.in. słynne pistolety „Vis”, rewolwery „Nagant”, karabiny „Mauser” i bagnety. Udaną inwestycją stało się też osiedle Planty, stworzone dla pracowników Fabryki Broni. Powstało kilka monumentalnych i ciekawych gmachów użyteczności publicznej, np. kościoły na Glinicach i na Borkach. Ponadto Radom był jednym z nielicznych dużych ośrodków byłego zaboru rosyjskiego, w których nie wyburzono cerkwi (usytuowanej na obecnym Placu Konstytucji 3. Maja). Przekształcono ją w kościół rzymskokatolicki, oddany następnie pod opiekę miejscowemu garnizonowi wojskowemu.

Podczas okupacji hitlerowskiej Radom stał się stolicą dystryktu Generalnej Guberni. Niemcy utworzyli w mieście dwie dzielnice zamknięte: „duże getto” w Śródmieściu (ulice: Wałowa, Bóźnicza, Podwalna, Stare Miasto i inne) oraz „małe getto” na Glinicach. Zlikwidowano je w 1942 r., wywożąc ludność do obozów koncentracyjnych. Na Firleju, nazywanym „radomskim Katyniem”, rozstrzeliwani byli mieszkańcy miasta, dystryktu, a także innych rejonów okupowanego kraju (Powstańcy Warszawscy). Ogólna liczba zmordowanych tam osób jest szacowana na 5 000 do 14 000. Wydarzenia te są upamiętnione w przestrzeni miejskiej, m.in. na cmentarzu na Firleju oraz na obszarze dawnej dzielnicy żydowskiej, w rejonie ul. Wałowej.

Rozwój przestrzenny powojennego Radomia wiązał się z tworzeniem tutaj nowoczesnej zabudowy i koniecznością przekształceń w układzie komunikacyjnym.

Radykalną zmianę wizerunku przyniosła budowa Osiedla „XV-Lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. W kolejnych dekadach na obrzeżach miasta stworzono jeszcze kilka dużych osiedli mieszkalnych, opartych o technologię tzw. wielkiej płyty: „Ustronie”, „Gołębiów”, „Południe” i in. W latach dziewięćdziesiątych na obrzeżach miasta (np. Halinów, Malczew) powstały duże osiedla domów jednorodzinnych, a rozbudowa przedmieść to zjawisko bardzo wyraźnie zauważalne w obecnym budownictwie mieszkaniowym.

Wszystkie większe zakłady przemysłowe zostały po wojnie upaństwowione. Wizytówką miasta pozostawały przez długie lata Fabryka Broni (Zakłady Metalowe im. gen. Waltera), a ponadto utworzone w kolejnych dekadach: Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Radoskór”, Zakłady Przemysłu Tytoniowego i Radomska Wytwórnia Telefonów. Radom zyskał wówczas miano typowo robotniczego ośrodka miejskiego. Do historii przeszedł protest robotniczy z 25 czerwca 1976 r., spowodowany decyzją władz o podwyżce cen żywności. Został on stłumiony przez brutalną pacyfikację, przeprowadzoną przez siły milicyjne, stosujące katowanie zatrzymanych („ścieżki zdrowia”). W latach 1975 – 1998 Radom był miastem wojewódzkim, pełniącym funkcję „stolicy” ówczesnego województwa radomskiego.

W wyniku kolejnej reformy administracyjnej, z dniem 1 stycznia 1999 roku Radom otrzymał rangę powiatu grodzkiego i stolicy powiatu ziemskiego w granicach województwa mazowieckiego. Obecnie liczy ok. 220 000 mieszkańców i jest czternastym pod względem liczby mieszkańców miastem w Polsce. Jest ośrodkiem szkolnictwa wyższego (Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny) i choć utracił już charakter miasta robotniczego, w podstrefie Tarnobrzskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, rozwijają się nowe zakłady przemysłowe. Natomiast dawne zakłady przemysłowe i inne budynki zagospodarowywane są na inne cele (np. w dawnej elektrowni, wzniesionej w 1900 r. mieści się Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej) lub remontowane (budynek dworca kolejowego). Dziedzictwo przemysłowe Radomia, jako świadectwo dawnej rangi miejscowego przemysłu, jest otaczane opieką konserwatorską na równi z najstarszymi zabytkami.

5.3. Zasoby dziedzictwa kulturowego Radomia

Na zasoby dziedzictwa kulturowego składa się szereg elementów tworzących krajobraz kulturowy danej gminy, miasta lub też regionu. Są to zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory działalności ludzkiej. Zakres przedmiotowy zasobów kulturowych obejmuje pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzennego, krajobraz miejski i wiejski, miejsca pamięci narodowej, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną. Są to zatem m. in. zdefiniowane ustawowo zabytki ruchome, zabytki nieruchome, zabytki archeologiczne, inne zabytki wpisane do gminnej ewidencji zabytków. Są to też np. pomniki przyrody i dziedzictwo niematerialne. Ponieważ wskazaną przez ustawodawcę podstawą gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków, niniejsze opracowanie skoncentruje się na zagadnieniu zabytków nieruchomych, tworzących wspomnianą ewidencję. Podkreślić tu należy, że szczególną wartość dla miasta Radomia stanowi jego historyczny urbanistyczno – architektoniczny układ zabudowy, odzwierciedlający rozwój miasta na kierunku zachód – wschód, od Starego Miasta (Piotrówki), przez Miasto Kazimierzowskie, wzdłuż obecnej ulicy Żeromskiego. Ten śródmiejski obszar zabudowy objęty został szczególną ochroną przez organy ochrony zabytków i wpisany jest do rejestru „A” zabytków obecnego województwa mazowieckiego.

5.3.1. Zabytki nieruchome

Zbiór zabytków nieruchomych stanowią budynki architektury sakralnej, budynki mieszkalne, budynki użyteczności publicznej, zabytkowe parki i cmentarze, obiekty małej architektury i miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne.

Najstarszą, zachowaną do dnia dzisiejszego świątynią miasta jest kościół p.w. św. Wacława. Kościół wzniesiony w 1276 roku ufundował Leszek Biały w miejsce drewnianej świątyni z początku XIII w. Na początku XIX wieku władze austriackie zamieniły budynek kościoła na magazyn, a następnie władze rosyjskie na więzienie. Obiekt pełnił rozmaite funkcje aż do 1985 roku, kiedy odprawiono tu pierwszą mszę świętą. Obecny wygląd kościołowi nadał prof. Wiktor Zinn.

Jednym z najcenniejszych zabytków Radomia i jednym z najlepiej zachowanych w Polsce średniowiecznych zespołów klasztornych jest Zespół Klasztorny OO. Bernardynów z kościołem p.w. św. Katarzyny. Pierwotne, drewniane zabudowania zastąpiono na przełomie XV i XVI wieku murowanymi z fundacji podczaszego koronnego i starosty radomskiego Dominika z Kazanowa. Na uwagę zasługuje niewielki budynek z piramidalnym kominem, przylegający od południa do klasztoru - to pochodzący z początku XVI wieku tzw. piekarnik. Mieściła się tu kuchnia klasztorna oraz warzelnia wosku. Jest to jedyny tego typu obiekt w kraju i jeden z nielicznych na świecie. Na teren kościoła prowadzi charakterystyczna, osiemnastowieczna brama z rzeźbą Chrystusa upadającego pod krzyżem.

Obszar Miasta Kazimierzowskiego założonego około 1350 roku wieku przez Kazimierza Wielkiego jest szczególnie cenny ze względu na zachowany układ historycznej zabudowy i występujące tam liczne zabytki nieruchome. Należą do nich fragmenty murów obronnych, jakimi w połowie XIV wieku Kazimierz Wielki obwarował ówczesny nowy Radom, dzisiejsze Miasto Kazimierzowskie. Mury miejskie biegły na długości 1100 m, miały ponad 20 baszt i 3 bramy. W mury miejskie wbudowana była budowla Zamku Królewskiego, którego pozostałości możemy zobaczyć pomiędzy ul. Wałową i ul. Grodzką.

Jednym z najcenniejszych zabytków Radomia, zlokalizowanym na terenie Miasta Kazimierzowskiego, jest kościół p.w. św. Jana Chrzciciela. Gotycka budowla wzniesiona została w latach 1360 – 1370 z fundacji Kazimierza Wielkiego. Do kościoła przylega od strony południowo-wschodniej późnorenansowa Kaplica Kochanowskich, nakryta kopułą – wzniesiona w latach 1630 – 1633. Dzisiejszy wygląd świątynia zawdzięcza przebudowie wg projektu Józefa Piusa Dziekońskiego na początku XX wieku. Na placu przy farze znajdują się trzy charakterystyczne rzeźby: kamienny krzyż, dziewiętnastowieczna rzeźba Chrystusa u słupa oraz figura św. Jana Nepomucena. Tę ostatnią ufundował w 1752 roku biskup warmiński, prezes ówczesnego Trybunału Radomskiego Adam Grabowski. Figura wykonana przez Piotra Coudraya, nadwornego rzeźbiarza Augusta III, stanowi najstarszy pomnik naszego miasta.

W rynku Miasta Kazimierzowskiego na uwagę zasługuje Dom Gąski i Dom Esterki, stanowiący dwie barokowe, szczytowo ustawione do placu kamieniczki.

Kamieniczka pod nr 5 zwana Domem Esterki, powstała w XVII w. Budynek został zniszczony w czasie II wojny światowej i odbudowany w latach 1954 – 1956. Kamieniczka pod numerem 4 to Dom Gąski – piekarza i rajcy miejskiego Adama Gąski, który mieszkał tu w XVII w.

W zabudowie rynku wzniesiony został neorenesansowy Zespół Ratusza z oficyną i odwachem. Budynek ratusza z niewysoką, kwadratową wieżą i boniowanymi ścianami architekturą przypomina pałace włoskiej Toskanii za sprawą włoskiego architekta Henryka Marconiego. Budowlę postawiono w 1848 r.

Należy też zwrócić uwagę na zespół budynków byłego Kolegium Pijarów, obecnie Muzeum im. Jacka Malczewskiego, wzniesiony w XVIII – XIX w., częściowo według projektu Antonio Solariego. Od dziedzina widoczna jest nawa dawnego kościoła pijarów p.w. św. Jana Kantego.

Do starszych zabytków z terenu Miasta Kazimierzowskiego należy budynek kościoła ewangelicko - augsburskiego wzniesionego w latach 1784 – 1785 jako rzymskokatolicki kościół benedyktynów. Po przebudowie w latach 1893 – 1895 otrzymał dzisiejszy wygląd.

Z obszarem Miasta Kazimierzowskiego sąsiaduje dawny Zespół Klasztorny Benedyktynek z kościołem p.w. Świętej Trójcy. Powstał on w początkach XVII wieku jako kompleks drewniany. Zniszczony przez Szwedów w 1656 roku, został odbudowany jako zespół murowany w latach 1678 – 1733, według projektu słynnego architekta niderlandzkiego Tylmana z Gameren. Kolejna odbudowa po pożarze miała miejsce w 1776 roku. W XIX wieku kościół zamieniono na cerkiew, a następnie na magazyny. Odremontowany został w latach 1924 – 1927 według projektu architektów Kazimierza Prokulskiego i Alfonsa Pinno.

Ulica Żeromskiego z Placem Konstytucji 3-go Maja wpisuje się w zabytkowy zespół urbanistyczno – architektoniczny, skupiający liczne zabytkowe budynki. Należy do nich budynek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego wybudowany przed 1852 rokiem u zbiegu ulicy Focha z ulicą Żeromskiego, prawdopodobnie według projektu Henryka Marconiego i Ludwika Radziszewskiego, z elementami stylu neorenesansowego i neobarokowego. Okazałym budynkiem jest tzw. pałac Karschów i Wickenhagenów przy Placu Konstytucji 3-go Maja. Budowla została wzniesiona w latach 1881–1882

w stylu nawiązującym do renesansu i baroku francuskiego z mansardowym dachem. Jednym z najbardziej okazałych budynków w mieście jest dawny gmach Komisji Województwa Sandomierskiego wzniesiony w latach 1825 –1827 według projektu wybitnego architekta włoskiego Antonio Corazziego. Uwagę zwraca też budynek przy ul. Żeromskiego 43/45, w którym mieściła się siedziba Narodowego Banku Polskiego, wybudowany w latach 1910 – 1919 według projektu Zygmunta Słomińskiego. Wspomnieć też należy o budynku Rogatki Lubelskiej z charakterystycznym arkadowym portykiem. Rogatka została wybudowana w 1829 roku w miejscu dawnego wjazdu do miasta od strony Lublina oraz od Skaryszewa. Zaprojektowana przez Henryka Marconiego, w latach 1921 – 1926 została przebudowana i zaadoptowana na łaźnię miejską.

Zwrócić uwagę należy także na zabudowę ulic Piłsudskiego, Sienkiewicza, Moniuszki. Zlokalizowane są tam takie budynki zabytkowe jak np. gmach Sądu Okręgowego z 1894 roku, o okazałej eklektycznej architekturze, opartej na wzorcach renesansowych; Pałacyk wzniesiony w 1898 roku dla notariusza Władysława Kulczyckiego – siedziba Miejskiej Biblioteki Publicznej; budynek Powiatowego Związku Samorządowego – dzisiejszy „Pałac Ślubów”, wzniesiony w 1927 roku w stylu klasycystycznym wg projektu Alfonsa Pinno; ceglany budynek Kasy Pożyczkowej Przemysłowców Radomskich z 1897 r. w stylu neogotyckim - obecnie siedziba banku; monumentalny kościół katedralny p.w. Opieki Najświętszej Maryi Panny, budowany w latach 1899 – 1911 w stylu neogotyckim według projektu Józefa Dziekońskiego.

Do starszych budynków zabytkowych należą m. in. zaprojektowany w stylu neorenesansowym przez Ludwika Radziszewskiego budynek „Resursy Obywatelskiej” wzniesiony w 1852 roku, dawny szpital św. Aleksandra z 1828 roku przy ul. Limanowskiego 23, budynek dworca kolejowego z 1885 roku projektu Adolfa Schimmelpfenninga, neoklasycystyczny budynek poczty z 1820 roku przy ul. Malczewskiego 5, budynek „łóży masońskiej” obecnie Prokuratury Okręgowej z 1818 r.

Na uwagę zasługuje o wiele więcej budynków, niż podane wyżej przykłady. Dlatego też wymienione zostaną one w zamieszczonym dalej wypisie z rejestru „A” zabytków nieruchomych z terenu miasta Radomia oraz w gminnej ewidencji zabytków. Wspomnijmy tylko jeszcze o zabytkowym cmentarzu rzymskokatolickim przy ulicy

Limanowskiego, założonym w 1812 roku, który jest najstarszą, czynną nekropolią radomską. Zaprojektowany przez inż. Macieja Beyera, w 1849 roku prawie trzykrotnie powiększony, a przed 1856 rokiem otoczony murem z bramą. Wówczas także wzniesiono budynek kaplicy, pełniący również funkcję kostnicy. W latach 1889 – 1890 teren cmentarza podzielono na kwatery i wytyczono aleje. Część zabytkowa cmentarza uzyskała obecny wygląd. Na cmentarzu znajduje się wiele zabytkowych kamiennych i żeliwnych grobowców. Przykładem jest zlokalizowany w alei głównej grób Konstantego Mireckiego z rzeźbą „Anioła Ciszy”.

Oprócz ww. cmentarza rzymskokatolickiego w rejestrze „A” zabytków nieruchomych wpisane są też cmentarze: tzw. wojskowy u zbiegu ulic Obrońców i Limanowskiego 45, cmentarz ewangelicko - augsburski przy ul. Kieleckiej 44, cmentarz prawosławny przy ul. Warszawskiej 15 i cmentarz żydowski przy ul. Towarowej.

Do tegoż rejestru wpisany jest też teren Muzeum Wsi Radomskiej przy ul. Szydłowieckiej z licznymi przykładami zabudowy zagrodowej, dworakami ziemiańskimi, wiatrakami i licznym wyposażeniem.

Przykładem wpisu do rejestru miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne są dwa miejsca pamięci narodowej z pomnikami ku czci pomordowanych w czasie II wojny światowej przez niemieckiego okupanta pracowników Fabryki Broni, zlokalizowane przy obecnej ulicy Biznesowej.

W rejestrze znajdują się także zabytkowe parki miejskie: Park im. Tadeusza Kościuszki, Stary Ogród, Park Leśniczówka, a także teren parkowy przy szpitalu przy ul. Krychnowickiej i teren parkowy przy zespole dworskim na Wośnikach przy ul. Wośnickiej 123.

Wypis z rejestru zabytków nieruchomości „A” województwa mazowieckiego dla miasta Radomia

Nazwa zabytku	Lokalizacja	Datowanie	Numer Rejestru
zespół urbanistyczno-architektoniczny		IX –XIX w.	nr rej.: 536/A z 29.12.1969 oraz 410/A/89 z 14.09.1989
teren Muzeum Wsi Radomskiej	ul. Szydłowiecka		nr rej.: 453/A/91 z 17.01.1991
kościół farny p.w. św. Jana Chrzciciela z kaplicą Kochanowskich	ul. Rwańska 6		nr rej.: 313 z 1.12.1956, 380 z 23.06.1967 oraz 105/A/81 z 06.04.1981
kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusa	ul. Słowackiego / Kościelna 1	1931-1951	nr rej.: 280/A/85 z 22.02.1985
kościół p.w. Opieki Najświętszej Marii Panny	ul. Sienkiewicza 16	1903-1909	nr rej.: 61/A/81 z 06.06.1981
kościół p.w. św. Teresy	ul. Wierzbicka 1	pocz. XX w.	nr rej.: 236/A/84 z 05.01.1984
kościół p.w. św. Wacława	Plac Stare Miasto 13		nr rej.: 839 z 11.02.1959, 282 z 23.06.1967 oraz 106/A/81 z 08.04.1981
kościół ewangelicko-augsburski,	ul. Reja 5	1784, 1818, 1893	nr rej.: 170/A/82 z 03.05.1982
dawny sobór, obecnie kościół garnizonowy p.w. św. Stanisława	Plac Konstytucji 3-go Maja	1902	nr rej.: 108/A/81 z 06.04.1981
dawny zespół klasztorny Benedyktynek obecnie Kuria Diecezji Radomskiej kościół p.w. św. Trójcy klasztor	ul. Malczewskiego 1	1 poł. XVII, XIX w.	nr rej.: 223/A/83 z 27.08.1983 nr rej.: 453 z 28.02.1957 nr rej.: 840 z 11.02.1959
zespół klasztorny OO. Bernardynów kościół par. p.w. św. Katarzyny klasztor kaplica budynek gospodarczy z kuchnią brama i mur klasztorny	ul. Żeromskiego 6/8	1480-1516	nr rej. 312 z 1.12.1956 nr rej. 379 z 23.06.1967, nr rej. 104/A/81 z 06.04.1981:

zespół klasztorny Pijarów dawny kościół skrzydła kolegium z fragm. murów obronnych obecnie Muzeum im. J. Malczewskiego	Rynek 11 / ul. Wałowa	1 poł. XVIII w.	nr rej. 749 z 5.05.1972 nr rej. 230/A/83 z 15.12.1983:
zespół Towarzystwa Dobroczynności p.w. św. Rodziny kościół p.w. św. Rodziny dom pracy	ul. Kelles-Krauza 19	1881-1903	nr rej.: 396/A/88 z 07.12.1988:
cmentarz rzymskokatolicki mur z 2 bramkami kancelaria kostnica kaplica przedpogrzebowa	ul. Limanowskiego 72	1812	nr rej.: 248/A/84 z 20.03.1984:
cmentarz ewangelicko-augsburski	ul. Kielecka 44	pocz. XIX w.	nr rej.: 173/A/82 z 03.05.1982
cmentarz prawosławny brama stróżówka kostnica	ul. Warszawska 15	1839, 2 poł. XIX w.	nr rej.: 362/A/87 z 27.11.1987:
cmentarz żydowski	ul. Towarowa	1831	nr rej.: 400/A/89 z 03.04.1989
cmentarz wojskowy, kaplica cmentarna	ul. Obrońców	1915	dec. 830/2015 z 27.08.2015
park miejski im. Tadeusza Kościuszki altana	ul. Żeromskiego	poł. XIX w.	nr rej.: 800/A z 14.10.1972 nr rej. 212/A/83 z 02.05.1983:
park miejski „Stary Ogród”	ul. Mireckiego	pocz. XIX w.	nr rej.: 211/A/83 z 02.05.1983
park miejski „Leśniczówka”	ul. 25 Czerwca	poł. XX w.	nr rej.: 210/A/83 z 02.05.1983
zespół ratusza ratusz oficyna odwach	Rynek 1	1 poł. XIX w.	nr rej.: 310 z 1.12.1956, 381 z 23.06.1967 oraz 198/A/83 z 14.04.1983:

miejsca upamiętniające zamordowanych przez hitlerowców pracowników Fabryki Broni w Radomiu wraz z wybudowanymi pomnikami	ul. 1905 – Roku obecnie ul. Biznesowa	1958 i 1981 r.	dec. MWKZ w Warszawie Nr 719/08 z dnia 11.06.2008 r. nr rej. A-805 nadany 18.07.2008 r.
dworzec kolejowy	ul. Beliny- Prażmowskiego 2	1884-85	nr rej.: 376/A/88 z 04.04.1988
kamienica	ul. M. Curie- Skłodowskiej 15	1890	nr rej.: 516/A/92 z 21.02.1992
dom	ul. 25 Czerwca 2	1 ćw. XX w.	nr rej.: 261/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 4	XIX w.	nr rej.: 262/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 12	poł. XIX w.	nr rej.: 263/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 14	poł. XIX w.	nr rej.: 264/A/84 z 21.03.1984
budynek	ul. 25 Czerwca 18	koń. XIX w.	dec. MWKZ nr 1124/08 z dn. 27.08.2008 r. nr rej.: A-838
kamienica	ul. 25 Czerwca 20	1934	nr rej.: 517/A/92 z 21.02.1992
kamienica	ul. 25 Czerwca 27	1880	nr rej.: 492/A/91 z 09.09.1991
dom	ul. 25 Czerwca 38	poł. XIX w.	nr rej.: 265/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 40	poł. XIX w.	nr rej.: 266/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 41	1895	nr rej.: 267/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 43	1 ćw. XIX w.	nr rej.: 268/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 45	XIX w.	nr rej.: 269/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. 25 Czerwca 53	XIX w.	nr rej.: 270/A/84 z 21.03.1984
dom (dawna Miejska Szkoła Rzemiosł)	ul. 25 Czerwca 66	1903	nr rej.: 334/A/86 z 03.04.1986
budynek stacji pomp Wodociągu Miejskiego	ul. 25 Czerwca / Filtrowa	1926-1928	nr rej.: A-1091 z 20.08.2012
budynek Dyrekcji Lasów Państwowych	ul. 25 Czerwca 68	1938	dec. 173/14 z 26.02.2014
dom	ul. Dzika 2/4	1 poł. XIX w.	nr rej.: 413/A/89 z 21.09.1989
dom	ul. Focha 10	XIX/XX w.	nr rej.: 457/A/91 z 22.02.1991
kamienica	ul. Focha 11	1890	nr rej.: 498/A/91 z 14.11.1991
dom	ul. Focha 13	1890	nr rej.: 495/A/91 z 10.10.1991
dom	ul. Grodzka 8	XIX w.	nr rej.: 251/A/84 z 21.03.1984

dawny zamek (Dom Wielki) obecnie plebania kościoła farnego p.w. św. Jana Chrzyciela	ul. Grodzka 10	1364, XVI w. XVIII i XIX w.	nr rej.: A-74 z dn. 24.09.2001 oraz w nowej księdze rej. Nr 15-A z dn. 24.04.2003 r.
budynek szkoły (bez późniejszych dobudówki)	ul. Grzeczmarowskiego 13	1926-1927	dec. MWKZ 1409/2011 z 20.12.2011 nr rej.: A -
dawne hale targowa, (Dom Towarowy „Senior”)	Plac Jagielloński 8	1897, XIX/XX w.	nr rej.: 158/A/82 z 18.03.1982 oraz z 16.07.1993
dom	ul. Kelles-Krauza 4	1925	nr rej. 538/A/93 z 23.11.1993
kamienica	ul. Kelles-Krauza 27	1931	nr rej.: 535/A/93 z 21.09.1993
dom mieszkalny	ul. Kelles-Krauza 32	1905	nr rej.: 536/A/93 z 29.10.1993
kamienica	ul. Kilińskiego 8	1899	nr rej.: 532/A/93 z 15.01.1993
dom (Resursa Rzemieślnicza)	ul. Kilińskiego 15/17	1907	nr rej.: 434/A/90 z 24.08.1990
dom,	Plac Konstytucji 3-go Maja 1	1890	nr rej.: 233/A/84 z 05.01.1984
dom	Plac Konstytucji 3-go Maja 3	1890	nr rej.: 234/A/84 z 05.01.1984
dom	Plac Konstytucji 3-go Maja 5	1881-82	nr rej.: 17/A/79 z 15.10.1979
dom	Plac Konstytucji 3-go Maja 6	po 1930	dec. 175/2013 z 5.03.2013
dom	Plac Konstytucji 3-go Maja 8	1890	nr rej.: 235/A/84 z 05.01.1984
willa Park (pierwotnie Radom - Żakowice) zmiana nazwy na „Krychnowice”	ul. Krychnowicka 1	1925 XIX w.	nr rej.: 445/A/90 z 06.08.1990 nr rej.: 748 z 19.12.1957 dec. MWKZ 373/A/06 z 12.06.2006 oraz dec. 329/DR/11 z dnia 27.05.2011 r. - uzupełniająca treść decyzji w zakresie ustalenia granic i obszaru parku
dawny szpital św. Aleksandra ogród	ul. Limanowskiego 23	1829	nr rej.: 332/A/86 z 07.03.1986 nr rej.: j.w.

dawny browar	ul. Limanowskiego 29	koniec XIX w.	nr rej.: 191/A/82 z 20.10.1982
pałacyk	ul. Limanowskiego 42	koniec XIX w.	nr rej.: 244/A/84 z 19.03.1984
poczta	ul. Malczewskiego 5	1820, 1865	nr rej.: 365/A/87 z 03.12.1987
kamienica	ul. Malczewskiego 6	koniec XIX w.	nr rej.: 433/A/90 z 18.06.1990
budynek siedziby dawnej loży masońskiej, obecnie siedziba Prokuratury	ul. Malczewskiego 7	1818	nr rej.: 364/A/87 z 03.12.1987
kamienica	ul. Malczewskiego 8	1 poł. XIX	nr rej.: 496/A/91 z 06.11.1991
budynek „Resursa Obywatelska”	ul. Malczewskiego 16	1851-52	nr rej.: 222/A/83 z 27.08.1983
dom	ul. Malczewskiego 17	1875-80	nr rej.: 451/A/91 z 17.01.1991
dom	ul. Malczewskiego 19		nr rej.: 515/A/92 z 14.02.1992
rogatka miejska	ul. Malczewskiego 20	XIX	nr rej.: 243/A/84 z 19.03.1984
trzy budynki dawnej gwoździarni	ul. Miła 10	pocz. XX	nr rej.: 397/A/88 z 08.12.1988
willa	ul. Młodzianowska 120	1930	nr rej.: A-49 z 22.05.2000
budynek, „Pałac Ślubów”, Urząd Miejski	ul. Moniuszki 9	1927	nr rej.: A – 1043 z 19.07.2011
dom	ul. Moniuszki 11	XIX	nr rej.: 253/A/84 z 21.03.1984
kamienica	ul. Moniuszki 14 a	1925	nr rej.: 494/A/91 z 10.10.1991
dom	ul. Moniuszki 17	koniec XIX w.	nr rej.: 449/A/90 z 28.12.1990
kamienica wraz z oficynami	ul. Moniuszki 18	XIX/XX w.	dec. MWKZ 1180/2012 z 09.11.2012 nr rej.: A -
dom	ul. Moniuszki 19	1890	nr rej.: 456/A/91 z 22.02.1991
dom	ul. Moniuszki 20	XIX w.	nr rej.: 254/A/84 z 21.03.1984
budynek	ul. Moniuszki 24	koniec XIX w.	nr rej.: 528/A/92 z 30.03.1992 (<i>patrz dec- dom, ul. Żeromskiego 44 / Moniuszki 26 , 1910, nr rej.: 16/A/79 z 15.10.1979</i>)
dom	ul. Nowogrodzka 10	1918	nr rej.: 549/A/97 z 18.04.1997
dom	ul. Okulickiego 8	koniec XIX w.	nr rej.: 209/A/83 z 14.04.1983
dom	ul. Okulickiego 9	2 poł. XIX w.	nr rej.: 388/A/88 z 01.07.1988
zespół dróżnicówki: dróżnicówka, „konduktorka”, studnia z kołowrotem, piwnica	ul. Okulickiego 88/90	1819-30	nr rej.: 1/A/76 z 08.03.1976:

dom	ul. Piłsudskiego 1/Traugutta 42	po 1890	nr rej.: 255/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. Piłsudskiego 2 / Traugutta 40	pocz. XX w.	nr rej.: 847/A z 15.03.1975 oraz 497/A/91 z 06.11.1991
dom	ul. Piłsudskiego 3/5	XIX/XX w.	nr rej.: 331/A/86 z 07.03.1986
dom	ul. Piłsudskiego 4	poł. XIX w.	nr rej.: 256/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. Piłsudskiego 6	1 ćw. XIX w.	nr rej.: 257/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. Piłsudskiego 7	koniec XIX w.	nr rej.: 324/A/85 z 07.10.1985
dom	ul. Piłsudskiego 8	po 1890	nr rej.: 258/A/84 z 21.03.1984
kamienica,	ul. Piłsudskiego 9	koniec XIX w.	nr rej.: 442/A/90 z 06.08.1990
budynek, Sąd Okręgowy	ul. Piłsudskiego 10	1894	nr rej.: 231/A/84 z 05.01.1984
dom	ul. Piłsudskiego 11	po 1890	nr rej.: 259/A/84 z 21.03.1984
budynek, dawne muzeum, obecnie Biblioteka ogród grodzienie ogrodu (od frontu)	ul. Piłsudskiego 12	1898	nr rej.: 232/A/84 z 05.01.1984 nr rej.: 537/A/93 z 25.11.1993 nr rej.: j.w.
dom	ul. Piłsudskiego 13	2 poł. XIX w.	nr rej.: 452/A/91 z 17.01.1991
budynek, dawna Kasa Przemysłowców Radomskich	ul. Piłsudskiego 15	1897	nr rej.: 335/A/86 z 03.04.1986
dom	ul. Piłsudskiego 19	1 ćw. XIX w.	nr rej.: 260/A/84 z 21.03.1984
dom	ul. Reja 1 / Szewska 17	1 poł. XIX w.	nr rej.: 394/A/88 z 31.10.1988
zespół domu dom oficyna budynek gospodarczy ogród z dziedzińcem	ul. Reja 6	XVIII / XIX w.	nr rej.: 171/A/82 z 03.05.1982:

dom	ul. Reja 26	po 1820	nr rej.: 493/A/91 z 10.10.1991
dom	ul. Rwańska 3 / Szewska 6	1823, 2 poł. XIX w.	nr rej.: 195/A/82 z 15.12.1982
dom mieszkalny	ul. Rwańska 8	2 poł. XIX w.	nr rej.: A 1042 z 07.07.2011
kamienica	ul. Rwańska 19	1868	nr rej.: 499/A/91 z 19.11.1991
dom z oficynami	ul. Rwańska 23	XVIII w.	nr rej.: 530/A/92 z 30.07.1992
dom	Rynek 2	poł. XIX w.	nr rej.: 224/A/83 z 06.09.1983, 752 z 5.05.1972
dom „Gaški i Esterki”	Rynek 4/5	XVII, XX w.	nr rej.: 36 z 23.06.1947, 753 z 5.05.1972 oraz 197/A/83 z 14.04.1983
dom z oficyną	Rynek 6	XVIII w.	nr rej.: 754 z 5.05.1972 oraz 225/A/83 z 06.09.1983
dom z oficyną	Rynek 7	XVIII w.	nr rej.: 755 z 5.05.1972 oraz 226/A/83 z 06.09.1983
dom	Rynek 8	2 poł. XIX w.	nr rej.: 756 z 5.05.1972 oraz 423/A/90 z 14.02.1990
dom	Rynek 9	pocz. XIX w.	nr rej.: 757 z 5.05.1972 oraz 227/A/83 z 06.09.1983
dom	Rynek 10	koniec XIX w.	nr rej.: 758 z 5.05.1972 oraz 414/A/89 z 11.12.1989
dom z oficynami	Rynek 12	1824, 1 poł. XIX w.	nr rej.: 759 z 5.05.1972 oraz 228/A/83 z 06.09.1983 (w dec. dom w Radomiu, Rynek nr 12 wraz z oficyną od ul. Wałowej oraz oficyną z budynkiem gospodarczym przy zachodniej granicy działki” , dot. ul. Wałowej 22)
kamienica, Rynek 13	Rynek 13	przed 1808, 2 poł. XIX w.	nr rej.: 760 z 5.05.1972 oraz 417/A/90 z 14.02.1990
oficyny	Rynek 13 / Wałowa 20	j.w.	nr rej.: j.w.
dom	ul. Wałowa 20	j.w.	nr rej.: j.w.
kamienica z oficynami	Rynek 14 / Grodzka 1	1824/1830	nr rej.: 761 z 5.05.1972 oraz

			418/A/90 z 14.02.1990 - <i>dec. MKiDN z dn. 09.06.2009 r. - odmawiająca skreślenia z rej. zabytków w/w obiektu</i>
dom z oficyną	Rynek 15 / Rwańska 2	1 poł. XIX w.	nr rej.: 762 z 5.05.1972 oraz 422/A/90 z 14.02.1990 - <i>dec. MKiDN z dn. 09.06.2009 r. - odmawiająca skreślenia z rej. zabytków w/w obiektu</i>
dom z oficyną	Rynek 16 / Rwańska 1a	koniec XVIII w. 1817/1830	nr rej.: 763 z 5.05.1972 oraz 419/A/90 z 14.02.1990
kamienica Glogierów z oficynami	ul. Sienkiewicza 11	koniec XIX w.	nr rej.: 411/A/89 z 18.09.1989
budynek	ul. Sienkiewicza 12	1914	nr rej.: A-885 z 27.07.2008
dom	ul. Sienkiewicza 34	1911	nr rej.: 374/A/88 z 18.01.1988
dom	ul. Sienkiewicza 36 / 25 Czerwca 31	koniec XIX w.	nr rej.: 383/A/88 z 15.05.1988
kapliczka kubaturowa p.w. św. Rocha	ul. Słowackiego (dz. nr ew. 3/72)	1748	dec. MWKZ 471/2011 z 28.04.2011 nr rej. A – 1011
dwa budynki, byłej Dyrekcji Zakładów Napraw Taboru Kolejowego oraz Straży Przemysłowej, wchodzące w skład zabudowy kolejowej	ul. Słowackiego (dz. nr ew. 3/72)	koniec XIX w.	dec. MWKZ 180/2011 z 24.02.2011 nr rej.: A - 1011
kamienica	ul. Słowackiego 9	XIX	nr rej.: 192/A/82 z 15.12.1982
dom	ul. Słowackiego 17	XIX/XX	nr rej.: 330/A/85 z 07.11.1985
dom	ul. Słowackiego 19	1899	nr rej.: 438/A/90 z 07.11.1990
kamienica	ul. Słowackiego 25	koniec XIX w.	nr rej.: 519/A/92 z 28.02.1992
dom	ul. Słowackiego 33	pocz. XX	nr rej.: 461/A/91 z 30.07.1991
wieża ciśnień, budynek mieszkalny przy wieży ciśnień	ul. Słowackiego 112	1926 1928 / 1930	nr rej.: 431/A/90 z 25.05.1990 nr rej.: j.w.
dom	ul. Staromiejska 12/14	po 1920	nr rej.: 380/A/88 z 30.03.1988
dom	ul. A. Struga 81	1925	nr rej.: 20/A/79 z 18.12.1979
dom	ul. Traugutta 36	pocz. XX w.	nr rej.: 323/A/85 z 10.09.1985
dom z oficyną	ul. Traugutta 38	1 ćw. XX w.	nr rej.: 11/A/79 z 15.10.1979

dom	ul. Traugutta 40	1911	nr rej.: 10/A/79 z 15.10.1979
kamienica	ul. Traugutta 43	1900	nr rej.: 529/A/92 z 01.06.1992
dom	ul. Traugutta 45	XIX/XX w.	nr rej.: 500/A/91 z 10.12.1991
dom	ul. Traugutta 51	1896	nr rej.: 19/A/79 z 15.10.1979
dom	ul. Witolda 2 / Żeromskiego 23	koniec XIX w.	nr rej.: 14/A/79 z 15.10.1979
dom	ul. Witolda 9	2 poł. XIX w.	nr rej.: 336/A/86 z 30.07.1986
kamienica	ul. Witolda 10		nr rej.: 172/A/82 z 03.05.1982
dom	ul. kard. Wyszyńskiego 14	1880	nr rej.: 491/A/91 z 09.09.1991
budynek, dawny szpital ogród	ul. Zielona 19	pocz. XX w.	nr rej.: 221/A/83 z 06.07.1983 oraz decyzja 933/DR/10 z dnia 10.12.2010 r. – uzupełnienie treści o określenie obszaru i granic zabytkowego terenu nr rej.: j.w.
dom	ul. Żeromskiego 1	pocz. XX w.	nr rej.: 436/A/90 z 24.08.1990
kamienica	ul. Żeromskiego 2	pocz. XIX w.	nr rej.: 501/A/92 z 11.02.1992
dom	ul. Żeromskiego 3	po 1820	nr rej.: 502/A/92 z 11.02.1992 (oraz oficyna wschodnia pozostawiona w rej. zabytków - Dec. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 27.03.2007 r.) + dec. MKiDN z dn. 20.10.2008 r. utrzymująca w mocy dec. Ministra Kultury z 2002 r. o odmowie skreślenia z rej. zabytków oficyny wschodniej.
dom	ul. Żeromskiego 4	1830	nr rej.: 13/A/79 z 15.10.1979
dom	ul. Żeromskiego 5	1830	nr rej.: 273/A/84 z 07.06.1984
kamienica	ul. Żeromskiego 7	po 1820	nr rej.: 503/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 9	1 poł. XIX	nr rej.: 504/A/92 z 12.02.1992 (dec. uchylona w 1992 r.)
kamienica	ul. Żeromskiego 10	1882	nr rej.: 505/A/92 z 12.02.1992

kamienica	ul. Żeromskiego 11	1 poł. XIX	nr rej.: 506/A/92 z 12.02.1992
dom (narożny)	ul. Żeromskiego 12 / Traugutta	1840	nr rej.: 538 z 705.1970 oraz 420/A/90 z 14.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 13	po 1870	nr rej.: 508/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 14	1 poł. XIX	nr rej.: 509/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 18	1860	nr rej.: 447/A/90 z 06.08.1990
kamienica	ul. Żeromskiego 19	1 poł. XIX	nr rej.: 507/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 20	poł. XIX	nr rej.: 510/A/92 z 12.02.1992
dom (narożny)	ul. Żeromskiego 21 / Witolda	koniec XIX w.	nr rej.: 12/A/79 z 15.10.1979
dom	ul. Żeromskiego 22	1 poł. XIX	nr rej.: 375/A/88 z 18.01.1988
dom	ul. Żeromskiego 23	koniec XIX w.	nr rej.: 18/A/79 z 15.10.1979
kamienica	ul. Żeromskiego 24	1835	nr rej.: 511/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 25	II ćw. XIX w.	nr rej.: 512/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 26	1828	nr rej.: 513/A/92 z 12.02.1992
kamienica	ul. Żeromskiego 27	1822-23	nr rej.: 514/A/92 z 12.02.1992
dom, drukarnia	ul. Żeromskiego 28	1918	nr rej.: 9/A/79 z 15.10.1979
dom	ul. Żeromskiego 29	poł. XIX	nr rej.: 379/A/88 z 30.03.1988
budynek	ul. Żeromskiego 33	3 ćw. XIX	nr rej.: 527/A/92 z 30.03.1992
budynek dawnej Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego	ul. Żeromskiego 35	poł. XIX	nr rej.: 366/A/87 z 03.12.1987
dom, pałac	ul. Żeromskiego 36	z 1820-1830 r.	nr rej.: 750/A/72 z 5.05.1972 oraz 416/A/90 z 14.02.1990
kamienica	ul. Żeromskiego 37	2 poł. XIX	nr rej.: 427/A/90 z 11.05.1990
zespół budynków mieszkalnych	ul. Żeromskiego 38-40 / Plac. Konstytucji 3 Maja 8	2 poł. XIX	nr rej.: 428/A/90 z 14.05.1990
dom	ul. Żeromskiego 39	1862	nr rej.: 328/A/86 z 06.01.1986
kamienica,	ul. Żeromskiego 40	koniec XIX w.	nr rej.: 432/A/90 z 14.05.1990
dom z oficynami,	ul. Żeromskiego 41	XIX w.	nr rej.: 15/A/79 z 15.10.1979
budynek Sądu Rejonowego, dawny Bank Państwa	ul. Żeromskiego 43/45	I ćw. XX w.	nr rej.: A – 1038 z 06.07.2011
dom	ul. Żeromskiego 44 / Moniuszki 26	1910	nr rej.: 16/A/79 z 15.10.1979
pałacyk z 2 oficynami	ul. Żeromskiego 46	2 ćw. XIX w.	nr rej.: 361/A/87 z 01.07.1987

dom	ul. Żeromskiego 49	XIX w.	nr rej.: 458/A/91 z 25.03.1991
dom,	ul. Żeromskiego 51	3 ćw. XIX w.	nr rej.: 235/A/84 z 05.01.1984
gmach byłej Komisji Województwa Sandomierskiego	ul. Żeromskiego 53	1825	nr rej.: 311 z 1.12.1956, 732/72 z 9.04.1972 oraz 199/A/83 z 14.04.1983
dawna łaźnia miejska (z fragmentem d. roгатki miejskiej), ob. Klub Środowisk Twórczych „Łaźnia”	ul. Żeromskiego 56	1922-25	nr rej.: 213/A/83 z 30.05.1983
dom	ul. Żeromskiego 57	koniec XIX w.	nr rej.: 454/A/91 z 17.01.1991
kamienica	ul. Żeromskiego 66	po 1880	nr rej.: 448/A/90 z 06.08.1990
dom	ul. Żeromskiego 69	po 1880	nr rej.: 359/A/87 z 14.05.1987
dom	ul. Żeromskiego 70	po 1880	nr rej.: 435/A/90 z 15.03.1990
dom	ul. Żeromskiego 71	koniec XIX w.	nr rej.: 459/A/91 z 25.04.1991
kamienica	ul. Żeromskiego 72	koniec XIX w.	nr rej.: 426/A/90 z 17.04.1990
kamienica	ul. Żeromskiego 73	koniec XIX w.	nr rej.: 429/A/90 z 28.05.1990
biurowiec, budynek byłego WOE	ul. Żeromskiego 75	1950-58	nr rej.: 325/A/85 z 06.11.1985
kamienica	ul. Żeromskiego 87	1882	nr rej.: 518/A/92 z 21.02.1992
zespół dworski Radom – Woźniki - dwór park	ul. Woźnicka 123	XVIII / XIX w.	nr rej.: 751 z 5.05.1972 oraz 141/A/82 z 15.03.1982: dec. 249/R/09 z dnia 05.06.2009 r. - uzupełniająca treść dec. o granice i obszar zespołu dworsko-parkowego

5.3.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie miasta wpisane do rejestru zabytków to przede wszystkim wyposażenie kościołów. Składają się na nie w szczególności: ołtarze główne i boczne, ambony, chóry muzyczne, organy, polichromie, witraże, stalle, ławy, konfesjonały, meble, naczynia liturgiczne, wota, rzeźby, obrazy, epitafia, świeczniki, tabernakula, feretrony, szaty liturgiczne. W rejestrze „B” zabytków ruchomych prowadzonym przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zarejestrowanych jest ponad tysiąc obiektów.

5.3.3. Dziedzictwo archeologiczne w świetle najnowszych badań

Na obszarze Gminy Radom znajduje się wiele stanowisk archeologicznych, jednakże znaczna część spośród nich to pojedyncze znaleziska. Najcenniejszym ze względów historycznych, bo wiążący się z początkami miasta jest zespół osadniczy składający się z grodziska Piotrówka, wieńca otaczających go osad otwartych, oraz cmentarzysk. Pierwsze osady datowane są na IX wiek, zaś stałe osadnictwo rozwinęło się tu w X wieku. Badania archeologiczne na obszarze radomskiego kompleksu osadniczego prowadzone były już od lat 30-tych XX wieku (st. 4). Ekspedycja naukowa IHKM PAN rozpoczęła planowe badania w latach 1959-74 w ramach prac nad początkami państwa polskiego. Kolejnym etapem stały się sfinansowane przez Gminę, kompleksowe badania archeologiczne realizowane od 2009 do 2013 r. przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN, przy współpracy z Instytutem Archeologii UW oraz Instytutem Archeologii UKSW.

Z badań wynika, że Gród założono u schyłku X w. na naturalnej wydmy w obrębie doliny rzeki Mlecznej. Wewnętrzna powierzchnia wynosiła ok. 1,5 ha. Wokół majdanu wzniesiono w trakcie jednej akcji budowlanej wał obronny w konstrukcji skrzyniowo-przekładkowej. Z biegiem czasu linię wałów przebudowywano i poszerzono od strony wewnętrznej, a w kolejnych fazach rozbudowywano na zewnątrz, stabilizując w ten sposób fortyfikacje. Łączna szerokość po przebudowach dochodziła do ok. 11 m, a wysokość wynosiła 7-8 m. Do budowy umocnień ziemię pozyskano z eksploatacji

wydmy, przez co zmieniono formę wzniesienia. Teren otaczający gród był podmokły, stanowił zatem naturalną barierę obronną. W pierwszej fazie organizacji grodu - do końca XI w. - obiekty mieszkalne i gospodarcze znajdowały się głównie w strefie przywałowej. Natomiast od XII w. zauważalna jest zmiana układu przestrzennego. Na skutek niwelacji i przebudowy wałów następuje intensyfikacja zabudowy na całej powierzchni. Typowe budynki stanowiły chaty o konstrukcji zrębowej posadowione na poziomie gruntu, towarzyszyły im jamy gospodarcze oraz kamienne paleniska. Najpewniej tylko centralna część grodu nie została obniżona. Przestrzeń ta mogła mieć wyjątkowe znaczenie, bowiem już w XII w. zgodnie z przypuszczeniami historyków radomskich prawdopodobnie wzniesiono tu kościół. Podczas badań w 2013 r. w centralnej części majdanu udało się odkryć pochówek kobiety, datowany na podstawie zestawu biżuterii, na koniec XII - początek XIII w. Jest to pierwsza realna przesłanka istnienia kościoła grodowego. Niestety precyzyjnej lokalizacji i wyglądu świątyni możemy się tylko domyślać, bowiem podczas badań nie natrafiono na jej relikty.

Różnorodny zestaw znalezisk pozyskanych podczas badań grodziska oraz najstarszych osad, umożliwiał przybliżenie obrazu życia mieszkańców Radomia we wczesnym średniowieczu. O wyjątkowym, ponadlokalnym charakterze tego miejsca, świadczy duża ilość pokonsumpcyjnych szczątków zwierząt dzikich. Polowania były jednym z ważniejszych przywilejów zarezerwowanych dla władcy i jego dworu.

Radomski gród znajdował się na ważnych szlakach kupieckich, biegnących z Rusi Kijowskiej na Zachód Europy. Aktywne powiązania handlowe mieszkańców prezentują liczne importy z Rusi. Unikatowym a zarazem szczególnym znaleziskiem na obszarze pogranicza Mazowsza i Małopolski jest krzyż relikwiarzowy pochodzący z bizantyńsko - ruskiego kręgu kulturowego. Świadectwem istnienia rozwiniętej wymiany handlowej, także na lokalnym rynku, są znaleziska monet, płacideł, brązowej wagi, odważników a także plomb towarowych. Znaczenie grodu jako centrum administracyjnego dodatkowo podkreśla obecność rzadkich w skali kraju emisji denarów Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego.

Koniec funkcjonowania grodu przypada na translokację miasta, której dokonał Kazimierz Wielki w połowie XIV w. Gród stracił wówczas swoją rolę administracyjną, zaś

siedzibą kasztelana został zamek zbudowany w obrębie murów miejskich. Spalono wówczas wały, ale po niedługim czasie powrócono na obszar grodziska na nowo organizując przestrzeń tego miejsca. W XV-XVI wieku istniał tam kompleks dużych podpiwniczonych budynków o konstrukcji szkieletowej, lokowanych w niewielkich odległościach od siebie. Przy budynkach znajdowały się ceglane lub kamienno - gliniane piece chlebowe i browarnicze. Ponadto, z tego okresu pochodzi bogaty zestaw militariów. Charakter obiektów i znalezisk wskazuje na istnienie w dolinie Mlecznej zaplecza gospodarczego m. in. dla obradujących sejmów oraz obsady dworu królewskiego podczas regularnych wizyt władców w mieście.

Obszar grodziska ponownie opuszczono po połowie XVI w., pozostał jedynie kościół św. Piotra, przekształcony XVIII w. w kaplicę, nad którą opiekę sprawowali benedyktyni sieciechowscy. W latach 1795-1812 na *plateau* grodziska założono pierwszy cmentarz komunalny. W XIX w. na grodzisku znajdowała się rosyjska prochownia, miejsce to też było używane do ćwiczeń wojskowych, podczas których kopano okopy, co mocno naruszyło powierzchnię majdanu. W czasie II wojny światowej, teren ten znalazł się w latach 1941-1942 w granicach żydowskiej dzielnicy zamkniętej (getto w Śródmieściu).

Pierwszym etapem badań była dokumentacja współczesnego stanu zachowania grodziska w postaci ortofotomapy oraz numerycznego modelu terenu. W tym celu wykonano pomiary topograficzne z zastosowaniem GPS RTK oraz wykonano serię zdjęć z powietrza. Dane uzyskane w wyniku pomiarów geodezyjnych i prospekcji powietrznej były podstawą do stworzenia rektyfikowanego zdjęcia oraz trójwymiarowych reliefów powierzchni grodziska. Następnie przeprowadzono badania geofizyczne. Ich wyniki potwierdziły znaczne przekształcenie powierzchni majdanu, ale wskazały także na możliwość istnienia dobrze zachowanych układów wielowarstwowych. Badania archeologicznie pozytywnie zweryfikowały te przypuszczenia.

Interesującym punktem projektu stał się program badań antropologicznych, związanych z cmentarzem katolickim, funkcjonującym na majdanie grodziska w latach 1795-1812. Pochówki szkieletowe pochodzące z badań prowadzonych w latach sześćdziesiątych XX w. oraz z najnowszych prac, umożliwią przygotowanie biologicznej charakterystyki populacji zamieszkującej Radom. Cmentarz miejski został założony

w okresie niezwykle ważnym w dziejach Radomia (i nie tylko), mianowicie w okresie postępującej industrializacji przemysłowej, kiedy to kształtowały się nowoczesne struktury społeczne (napływ ludności wiejskiej do miast, rozwój przemysłu, klasa robotnicza i rozwój medycyny). W programie badań antropologicznych zawierają się analizy osteologiczne i paleopatologiczne, które określą schemat struktury płci, wieku, stanu zdrowia oraz zmienności warunków życia ówczesnej ludności. Planowana jest analiza stabilnych izotopów tlenu, która pozwoli na wychwycenie ewentualnych migracji oraz identyfikację potencjalnych imigrantów w populacji. Podobnym celom służyć mają analizy genetyczne, między innymi haplotypów mitochondrialnego DNA.

Na obecnym etapie przygotowano analizę 121 wybranych szkieletów pochodzących z badań w 2010 roku. Płeć udało się określić w większości przypadków, ponadto na kościach zarejestrowano liczne urazy mechaniczne m.in. otwarte złamania kończyn oraz urazy spowodowane długotrwałym przeciążeniem np. kręgosłupa (kręgozmyk). Niechlubnymi przykładami są przypadki kiły wrodzonej m.in. u dziecka, niezwykle często odnotowywana próchnica, wynikająca prawdopodobnie z niedożywienia i braku odpowiedniej higieny.

Ponadregionalny charakter radomskiego kompleksu osadniczego podkreśla wysoki udział kości zwierząt dzikich, m.in: dzika, niedźwiedzia, sarny, jelenia, tura i bobra. Radomski kompleks osadniczy, położony wśród gęstych lasów, pełnych zwierzyny, stanowił dogodne miejsce łowów, zaspokajając zarówno potrzebę rozrywki jak i potrzeby pokarmowe. Szczególnie duża seria kości pochodzi z wykopów lokalizowanych na grodzisku. Materiały kostne to zarówno odpadki pokonsumpcyjne jak i półfabrykaty i odrzuty pochodzące z warsztatów zajmujących się produkcją przedmiotów z kości i rogu.

Jednocześnie z porządkiem prac archeologicznych przygotowano program badań paleośrodowiskowych. Badania paleogeograficzne dostarczyły danych do rekonstrukcji ekologii całego zespołu osadniczego oraz ukazały uwarunkowania środowiskowe mające wpływ na przemiany przestrzenne w zagospodarowaniu terenu. Rezultatem tej złożonej pracy jest wieloaspektowa historia przemian środowiska naturalnego doliny, ze szczególnym naciskiem na skutki działalności człowieka.

W 2010 i 2011 roku przeprowadzono badania sondażowe na stanowisku nr 2. Ich

zamierzeniem było odnalezienie kontynuacji wczesnośredniowiecznej drewnianej drogi, odkrytej podczas badań „millenijnych”, rozpoznanie stanu zachowania zabudowy w centralnej części osady oraz pozyskanie materiałów do datowań dendrochronologicznych. W wykopie założonym na osi przebiegu drogi, w pobliżu obecnego koryta rzeki Mlecznej natrafiono na stosunkowo dobrze zachowane konstrukcje drewniane, które są najpewniej pozostałością mostu zbudowanego nad rzeką. Elementy składowe (okrągłaki, półokrągłaki, ćwierćokrągłaki, deski) poddano badaniom dendrochronologicznym, a kwestia datowania mostu pozostaje jeszcze otwarta. Na podstawie analiz ceramiki zalegającej w warstwach akumulujących, można ostrożnie określić wiek konstrukcji na XII – XIII w. Zestawienie lokalizacji reliktyw drogi i odkrytego w 2010 r. mostu wskazuje, że mogą one być powiązane funkcjonalnie.

Niezwykle interesującego odkrycia dokonano również w 2010 r. podczas prac na zachodnich peryferiach st. 2. Odsłonięto wówczas studnię na planie kwadratu z sosnowych i dębowych desek, dno jej było wyłożone kamieniami. Z desek studni uzyskano daty dendrochronologiczne, wskazujące, że wybudowano ją po roku 888. Jest to pierwsza realna przesłanka dopuszczająca możliwość określenia początków osadnictwa nad Mleczną na okres „plemienny”.

Większość prób ziemi pozyskanych do analiz paleobotanicznych pobrano właśnie z obrębu osady na stanowisku nr 2 w 2010 i 2011 roku. Analizy paleobotaniczne pozwalają na rekonstrukcję krajobrazu, a także na lepsze poznanie gospodarki dawnych społeczeństw. Wyniki badań palinologicznych wykazały obecność w dolinie rzeki Mlecznej łągów olszowych, które wraz z przypadającym na okres wczesnego średniowiecza początkiem aktywności osadniczej w tym rejonie, znalazły się w regresie. Daje to świadectwo prowadzenia upraw polowych jak i gospodarki leśnej – wyręb w celu pozyskania opału, materiału budowlanego i/lub zwiększenia areału ziemi poddawanej uprawie bądź wypasowi.

Prócz badań palinologicznych prowadzone są badania makroskopowych szczątków roślinnych. Analizy te dostarczają informacji o florze bezpośrednio porastającej stanowisko lub jego bliską okolicę. Odnalezione diaspory (owoce i nasiona) roślin stanowiły dowód na występowanie w obrębie osady typowych antropogenicznych zbiorowisk roślinnych. Podczas badań archeologicznych odkryto także pozostałości roślin

uprawnych (prosa, żyta, pszenicy zwyczajnej oraz soczewicy) oraz roślin, których owoce były pozyskiwane ze stanu dzikiego prawdopodobnie w celach konsumpcyjnych (malina, borówka, bez czarny i jarzębina).

Podczas badań osad otaczających grodzisko, główny wysiłek skoncentrowano na weryfikacji ich chronologii. Dokumentacja archiwalna z badań na stanowisku nr 6 była niekompletna, zaś zagadnienie było tym bardziej zajmujące, że stanowisko zostało określone jako wyspecjalizowana osada produkcyjna związana z obróbką żelaza.

Badania terenowe na stanowisku 6 w 2009 roku wykazały, że teren w części północnej i centralnej jest całkowicie przekształcony i zdegradowany na skutek współczesnych prac ziemnych.

Zasadnicza partia materiałów wczesnośredniowiecznych odsłonięta została w warstwach niwelacyjnych, najpewniej narzuconych na obszar stanowiska przed połową XX w. Wydaje się, że ziemia pochodziła z obszaru położonego na południe od st. 6 (silnie obniżonego), być może istniały tam nieskartowane stanowiska archeologiczne, zniszczone w XIX i XX w. podczas kopania stawów rybnych. Taki stan rzeczy skłonił autorów badań do stwierdzenia, że „osada hutnicza” na stanowisku 6, w kształcie postulowanym przez autorów starszych badań, nigdy nie istniała.

Wypis z rejestru zabytków archeologicznych „c” województwa mazowieckiego dla miasta Radomia

Radom - Piotrówka - grodzisko wczesnośredniowieczne „PIOTRÓWKA”	IX – XIV w.	nr rej. 123/A/81 z 04.11.1981
---	-------------	-------------------------------

Teren gminy Radom znajduje się na 5 obszarach AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski), przebadanych w części powierzchniowo, w części przez wykopaliska archeologiczne:

- AZP 73-68
- AZP 74-67
- AZP 74-68
- AZP 75-67
- AZP 75-68

ZBIORCZE ZESTAWIENIE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
do gminnej ewidencji zabytków miasta Radomia
aktualny układ według numeracji obszarów AZP z 30.11.2012 r.

LP	Nazwa stanowiska	Lokalizacja na obszarze AZP	Funkcja stanowiska	Kultura - chronologia
1	Józefów st.1	73-68/1	Cmentarzysko	Wczesna Epoka Żelaza
2	Radom – Brzustówka st.1	73-68/8	Ślad osadnictwa Osada Ślad osadnictwa	Epoka Kamienia Kultura Łużycka, Okres Halsztacki Okres Rzymski
3	Radom – Brzustówka st. 2	73-68/9	Ślad osadnictwa	Kultura Łużycka, Okres Halsztacki
4	Radom – Brzustówka st.3	73-68/10	Osada	Okres Halsztacki
5	Radom – Wincentów st.1	73-68/28	Ślad obozowiska	Epoka Kamienia
6	Radom – Brzustówka st.4	73-68/29	Ślad osadniczy Ślad osadniczy	Kultura Przeworska – Okres Wpływów Rzymskich Średniowiecze - Nowożytność
7	Radom st.1 Piotrówka	74-67/1	Grodzisko/ podgrodzie	wczesne Średniowiecze IX - XII w. Późne średniowiecze XIII – XIV w. Nowożytność XVIII/XIX w.
8	Radom st. 2 Piotrówka	74-67/2	Osada Osada	Kultura Grobów Kłoszowych – Wczesna Epoka Żelaza Wczesne Średniowiecze – IX – XII w.
9	Radom st. 3.A Kościół Św. Wacława	74-67/3	Osada Cmentarzysko Kościół	Wczesne Średniowiecze XI – XIII w. Wczesne Średniowiecze XI – XIII w.

				Późne Średniowiecze / Nowożytność XIII – XVIII w.
10	Radom st. 3B Kościół Św. Wacława	74-67/4	Cmentarzysko Cmentarzysko	Wczesne Średniowiecze XI – XIII w. Późne Średniowiecze / Nowożytność XIII – XVIII w.
11	Radom st. 3C Stary Radom	74-67/6	Osada targowa	Wczesne Średniowiecze XI – XIII w. Nowożytność XV – XVIII w.
12	Radom st. 4 Stare Miasto	74-67/5	Punkt osadniczy Cmentarzysko Osada Cmentarzysko Punkt osadniczy	Epoka Kamienia Kultura Grobów Kloszowych - Okres Halsztacki / Wczesny Okres Lateński Epoka Żelaza Wczesne Średniowiecze X w. Wczesne Średniowiecze XI / XII w. Nowożytność XVI – XVII w.
13	Radom st. 5A Zamek	74-67/7	relikty d. zamku	Późne Średniowiecze
14	Radom st. 5B Miasto Kazimierzowskie	74-67/8	Mury miejskie	Późne Średniowiecze XIV – XV w.
15	Radom st. 5C Kościół Farny	74-67/9	Kościół – posadzki, pochówki	Nowożytność XVII w.
16	Radom st. 5D Dom Gąski i Esterki	74-67/10	Kamienica Kamienica	Późne Średniowiecze XIV – XV w. Nowożytność XVI – XVII w.
17	Radom st. 5E /dziedziniec ratusza/	74-67/11	Miasto	Późne Średniowiecze

			Miasto	XIV – XV w. Nowożytność
18	Radom st. 5F Ul. Reja 5	74-67/12	Mury obronne i fosa	Późne Średniowiecze XIV – XV w. Nowożytność XVI – XVII w.
19	Radom st. 5G Ul. Szpitalna – Brama Piotrkowska	74-67/13	Miasto	Późne Średniowiecze XIV – XV w.
20	Radom st. 5H Miasto Kazimierzowskie	74-67/14	Miasto	Późne Średniowiecze
21	Radom st. 5I Miasto Kazimierzowskie Kolegium Pijarów	74-67/15	Miasto Kolegium Pijarów	Późne Średniowiecze XIV – XV w. Nowożytność XVII – XVIII – XX w.
22	Radom st. 6	74-67/16	Osada produkcyjna	Wczesne Średniowiecze IX – XIII w.
23	Radom st. 7	74-67/17	Znalezisko luźne	Wczesne Średniowiecze
24	Radom st. 8 Ul. Staromiejska -szkoła	74-67/18	Punkt osadniczy Osada	Epoka Brązu V okres Wczesne Średniowiecze XII w.
25	Radom – Kozia Góra st. 1 , ul. Topiel	74-67/19	Znalezisko luźne	Okres Wpływów Rzymskich Epoka Żelaza
26	Radom – Halinów st. 1	74-67/20	Osada	Okres Wpływów Rzymskich Epoka Żelaza
27	Radom – Halinów st. 2	74-67/21	Osada	Kultura Przeworska - Okres Wpływów Rzymskich Epoka Żelaza
28	Radom – Borkist. 3	74-67/22	Osada	Okres Wpływów Rzymskich Epoka Żelaza
29	Radom – Wośniki st. 1	74-67/23	Cmentarzysko	Kultura Grobów

				Kloszowych Wczesny Okres lateński Epoka Żelaza
30	Radom – Wośniki st. 2	74-67/24	Cmentarzysko	Kultura Grobów Kloszowych Wczesny Okres Lateński Epoka Żelaza
31	Radom – Wośniki st. 3	74-67/26	Osada otwarta	Późne średniowiecze XIV – XV w.
32	Radom – Wośniki st. 4	74-67/27	Osada otwarta Osada otwarta	Epoka Brązu Nowożytność XIX – XX w.
33	Radom – Wośniki st. 5	74-67/28	Osada otwarta	Nowożytność XIX – XX w.
34	Radom – Wośniki st. 6	74-67/29	Osada otwarta Miejsce produkcyjne	Epoka Brązu Nowożytność XVI – XVIII w.
35	Kierzków st. 1	74-67/30	Obozowisko Osada Osada	Epoka Kamienia Późne Średniowiecze XIV – XV w. Nowożytność XVI – XVIII w.
36	Wacyn st. 1	74-67/45	Osada Osada	Późne Średniowiecze XIV – XV w. Nowożytność XVI – XVIII w.
37	Radom – Michałów st. 14	74-68/1	Cmentarzysko	Kultura Grobów Kloszowych Epoka Żelaza
38	Radom – Michałów st. 41	74-68/2	Cmentarzysko	Kultura łużycka – Epoka Brązu Kultura Grobów Kloszowych Epoka Żelaza
39	Radom – Glinice st. 24	74-68/3	Grób skrzynkowy	
40	Radom – Młodzianów st. 42	74-68/4	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia
41	Radom – Młodzianów st. 43	74-68/5	Ślad osadniczy	Neolit
42	Radom – Młodzianów st. 53	74-68/6	Znalezisko luźne	Kultura Łużycka – Epoka Brązu –

				Epoka Żelaza
43	Radom – Gołębiów st. 19	74-68/7	Osada	Wczesne Średniowiecze X-XI w.
44	Radom – Gołębiów st. 18	74-68/8	Osada Osada	Kultura Trzcieniecka – Wczesna Epoka Brązu Kultura Ceramiki Sznurowej - Neolit
45	Radom – Gołębiów st. 32	74-68/9	Ślad osadnictwa Osada	Epoka Kamienia – Wczesna Epoka Brązu Wczesne średniowiecze – średniowiecze XII – XIII , XIV – XV w.
46	Radom – Gołębiów st. 20	74-68/10	Osada	Kultura Pucharów Lejkowatych – Neolit
47	Radom – Gołębiów st. 30	74-68/11	Osada	Mezolit - Neolit
48	Radom – Gołębiów st. 31	74-68/12	Ślad osadniczy Ślad osadniczy	Epoka Kamienia Kultura Trzcieniecka – Wczesna Epoka Brązu
49	Radom – Dzierzków st. 52	74-68/15	Osada Osada	Kultura Pucharów Lejkowatych – Neolit Kultura Trzcieniecka Kultura Łużycka Epoka Brązu
50	Radom – Gołębiów st. 55	74-68/16	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia
51	Radom – Gołębiów st. 56 ul. Zbrowskiego	74-68/17	Ślad osadniczy	Neolit
52	Radom – Gołębiów st. 18	74-68/18	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia – Wczesna Epoka Brązu
53	Radom – Gołębiów st. 58	74-68/19	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia
54	Radom – Gołębiów st. 59	74-68/20	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia – Wczesna Epoka Brązu
55	Radom – Gołębiów st.60	74-68/21	Osada	Wczesne

			Osada	Średniowiecze XII – XIII w. Nowożytność
56	Radom – Glinice st. 23	74-68/22	Ślad osadniczy	Kultura Amfor Kulistych -Neolit
57	Radom – Gołębiów st. 61	74-68/23	Ślad osadniczy	Wczesne Średniowiecze
58	Radom – Gołębiów st.62	74-68/24	Ślad osadniczy	Wczesne Średniowiecze
59	Radom – Gołębiów st.63	74-68/25	Ślad osadniczy	Nowożytność
60	Radom – Michałów st.66	74-68/42	Ślad osadniczy	Nowożytność
61	Radom – Długojów st. 64	74-68/43	Ślad osadniczy	Wczesne Średniowiecze
62	Radom – Długojów st.65	74-68/44	Ślad osadniczy	Wczesne Średniowiecze
63	Radom – Gołębiów st.67	74-68/49	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia
64	Radom – Długojów st.68	74-68/45	Obozowisko	Kultura Pucharów Lejkowatych - Neolit
65	Radom – Długojów st.69	74-68/46	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa	Neolit Starożytność Nowożytność
66	Radom – Długojów st.70	74-68/47	Osada	Kultura Trzciniecka – Wczesna Epoka Brazu
67	Jeżowa Wola st.1	75-67/1	Osada Cmentarzysko Osada	Kultura Pucharów Lejkowatych Epoka Kamienia/Neolit Kultura Trzciniecka Wczesna Epoka Brazu Okres Wpływów Rzymskich
68	Jeżowa Wola st. 2	75-67/2	Punkt osadniczy Punkt osadniczy	Kultura Trzciniecka Wczesna Epoka Brazu Okres Wpływów Rzymskich
69	Jeżowa Wola st.3	75-67/3	Punkt osadniczy	Kultura Trzciniecka Wczesna Epoka

			Punkt osadniczy	Brązu Okres Wpływów Rzymskich
70	Radom – Żakowice st.1	75-67/4	Punkt osadniczy Cmentarzysko	Epoka Kamienia Kultura Przeworska – Okres Wpływów Rzymskich
71	Radom – Żakowice st.2	75-67/5	Cmentarzysko Osada otwarta	Kultura Przeworska – Okres Wpływów Rzymskich Nowożytność
72	Radom – Żakowice st.3	75-67/6	Punkt osadniczy Cmentarzysko	Epoka Kamienia Kultura Przeworska – Młodszy okres Przedrzymski / Okres Wpływów Rzymskich
73	Radom – Woźniki st.7	75-67/20	Osada otwarta Osada otwarta	Wczesne średniowiecze IX – X w. Nowożytność XVII- XIX w.
74	Radom – Godów st. 29	75-68/1	Ślad osadniczy Cmentarzysko	Wczesna Epoka Brązu Kultura Pucharów Lejkowatych – Neolit Kultura Łużycka – IV Okres Epoki Brązu
75	Radom – Malczów st. 17	75-68/2	Grób szkieletowy	Kultura Ceramiki Sznurowej – Neolit, Wczesna Epoka Brązu
76	Radom – Malczów st.2	75-68/3	Ślad osadniczy	Kultura Pucharów Lejkowatych - Neolit
77	Radom – Malczów st.39	75-68/4	Osada	Wczesne Średniowiecze
78	Radom Malczów st.49	75-68/5	Ślad osadniczy	Kultura Grobów

			Ślad osadniczy Ślad osadniczy	Kloszowych- Epoka Żelaza Wczesne Średniowiecze / Średniowiecze Nowożytność
79	Radom – Godów st. 71	75-68/45	Ślad osadniczy	Epoka Brązu
80	Radom – Godów st. 72	75-68/46	Ślad osadniczy	Średniowiecze
81	Radom - Malczów st.73	75-68/47	Ślad osadniczy Ślad osadniczy Ślad osadniczy	Paleolit Późne Średniowiecze Nowożytność
82	Radom Malczów st.74	75-68/48	Ślad osadniczy Ślad osadniczy	Późne Średniowiecze Nowożytność
83	Radom Malczów st.75	75-68/49	Ślad osadniczy	Epoka Kamienia – Wczesna Epoka Brązu
84	Radom Malczów st. 76	75-68/50	Ślad osadniczy Ślad osadniczy Osada	Mezolit – Wczesna Epoka Brązu Epoka Brązu Średniowiecze
85	Radom Malczów st.77	75-68/51	Osada Osada Osada	Wczesne Średniowiecze VIII – XIII w. Średniowiecze XIII – XVI w. Nowożytność
86	Radom – Janiszpol st. 78	75-68/65	Ślad osadniczy	Mezolit – Wczesna Epoka Brązu
87	Radom – Janiszpol st. 79	75-68/66	Ślad osadniczy	Mezolit – Wczesna Epoka Brązu
88	Radom – Janiszpol st. 80	75-68/67	Osada	Średniowiecze
89	Radom – Idalin st. 81	75-68/68	Ślad osadniczy	Średniowiecze
90	Radom – Idalin st. 82	75-68/69	Cmentarzysko	Kultura Grobów Kloszowych Epoka Żelaza
91	Radom – Stara Wola Gołębiowska st. 1	74-68/28	Osada	Starożytna nieokreślona (okres wpływów rzymskich)
92	Radom – Stara Wola Gołębiowska st. 2	74-68/29	Ślad osadnictwa	Starożytna nieokreślona

5.3.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Ustawodawca wskazał gminną ewidencję zabytków jako podstawę opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. Zgodnie z wymogami ustawowymi radomska ewidencja zabytków obejmuje zabytki z terenu miasta wpisane do rejestru zabytków nieruchomych, wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wskazane przez Prezydenta Miasta Radomia w uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Zawartość ewidencji podlega sukcesywnym zmianom. Część danych, np. dane adresowe, numery działek, stan zachowania, podlega bieżącej aktualizacji. W szczególnie uzasadnionych wypadkach dokonywane są wyłączenia obiektów z gminnej ewidencji zabytków, każdorazowo po uzyskaniu pozytywnej opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Przykładem takiego wyłączenia jest sprawa budynku przy ul. Kelles – Krauza 12. Budynek ten został poważnie uszkodzony podczas wichury jesienią 2015 roku, w stopniu powodującym utratę walorów, a jego pozostałości stwarzały zagrożenie dla osób trzecich. Dlatego też budynek został wyłączony z ewidencji, a jego pozostałości rozebrano.

W okresie od połowy 2013 roku do kwietnia 2017 roku z gminnej ewidencji zabytków miasta Radomia wyłączono 16 obiektów. W tym samym czasie do ewidencji włączono 28 zabytków. Były zabytki z terenu miasta Radomia wpisane uprzednio do rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Miasta Radomia

według stanu na dzień 10 kwietnia 2017 roku

L.P.	Nazwa zabytku	Adres	Data powstania	Wpis do rejestru zabytków nieruchomych	Własność	Stan zachowania	Czy obiekt jest drewniany	Nr ew.
1	dom murowany	25 Czerwca 12	koniec XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	37
2	dom murowany	25 Czerwca 14	koniec XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	38
3	dom murowany	25 Czerwca 2	pocz. XX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	35
4	dom murowany	25 Czerwca 20	1934-1937 r.	tak	prywatna	niepokojący	nie	39
5	dom murowany	25 Czerwca 27	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	40
6	dom murowany	25 Czerwca 38	koniec XIX w.	tak	nieustalony właściciel	dobry	nie	41
7	dom murowany	25 Czerwca 4	pocz. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	36
8	dom murowany	25 Czerwca 40	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	42
9	dom murowany	25 Czerwca 41	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	43
10	dom murowany	25 Czerwca 43	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	44
11	dom murowany	25 Czerwca 45	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	45
12	dom murowany	25 Czerwca 53	XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	46
13	d. Szkoła Rzemiosł, ob. Szkoła Samochodowa, dom murowany	25 Czerwca 66	1902 r.	tak	JST	dobry	nie	47
14	park miejski „Leśniczówka”	25 Czerwca/Kolberga	poł. XX w.	tak	JST	dobry	nie	769
15	dom murowany	25 Czerwca 11	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	322
16	dom murowany	25 Czerwca 13	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	323
17	dom murowany	25 Czerwca 15	pocz. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	324
18	dom murowany	25 Czerwca 16	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	325

19	dom murowany	25 Czerwca 18	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	326
20	dom murowany	25 Czerwca 34 i 34a	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	328
21	dom murowany	25 Czerwca 35	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	329
22	dom murowany	25 Czerwca 36a	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	331
23	dom murowany	25 Czerwca 37	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	330
24	dom murowany	25 Czerwca 39	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	332
25	dom murowany	25 Czerwca 48	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	333
26	dom murowany	25 Czerwca 50	pocz. XX w.	nie	JST	dobry	nie	334
27	dom murowany	25 Czerwca 51	1899 r.	nie	prywatna	dobry	nie	335
28	dom murowany	25 Czerwca 60	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	337
29	dom murowany	25 Czerwca 65	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	338
30	dom murowany	25 Czerwca 8	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	321
31	budynek Stacji Pomp Wodociągu Miejskiego	25 Czerwca b.n.	1926 -1928	tak	JST	dobry	nie	870
32	dom murowany	Bóźniczna 20	lata 20-te XX w	nie	prywatna	zły	nie	208
33	dom murowany	Bóźniczna10	pocz. XX w.	nie	JST	niepokojący	nie	818
34	dom murowany	Broni 2	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	820
35	dom murowany	Broni 4/ Planty 5	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	821
36	dom murowany	Broni1	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	819
37	dom drewniany	Chłodna 12	lata 20 -te XX w.	nie	prywatna	dobry	tak	211
38	dom murowany	Ciemna 2	lata 20 -te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	214
39	dom murowany	Ciemna 4	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	215
40	dom murowany	Ciesielska 8	ok. 1925 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	217
41	dom murowany	Czachowskiego 10	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	220
42	dom murowany	Czachowskiego 13	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	221
43	dom murowany	Czachowskiego 8	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	219
44	dom drewniany	Czarneckiego 11	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	787
45	dom drewniany	Czarneckiego 3	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	tak	732
46	dom murowany	Dowkonta 2	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	823
47	dom murowany	Dowkonta 4	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	824

48	dom murowany	Dzierzkowska 6	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	742
49	dom murowany, oficyna lewa, murowana, oficyna prawa, murowana	Dzika 2/4	I poł. XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	48
50	dom murowany	Focha 10	koniec XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	49
51	dom murowany	Focha 11	koniec XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	50
52	dom murowany	Focha 13	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	51
53	dom murowany	Focha 3	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	745
54	dom murowany	Focha 5	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	770
55	dom murowany	Focha 9	4 ćw. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	746
56	dom murowany	Giserska 14	lata 30 -te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	231
57	dom murowany	Giserska 3	ok. 1880 r.	nie	prywatna	niepokojący	nie	224
58	dom murowany	Giserska 5	ok. 1880 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	226
59	dom murowany	Giserska 6	ok. 1900 r.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	227
60	budynek murowany	Główna 9	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	237
61	dom murowany	Górna 11	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	244
62	dom murowany	Górna 19	lata 20-te XX w.	nie	JST	dobry	nie	246
63	dom murowany	Górna 2 /Słowackiego	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	238
64	dom murowany	Górna 3	lata 20-te XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	239
65	dom murowany	Górna 7	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	241
66	pozostałości d. zamku, ob. plebania, murowany	Grodzka 10	przed 1364 r., XVI, XVIII, XIX w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	15
67	dom murowany	Grodzka 2	poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	252
68	dom murowany,	Grodzka 4	poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	254

69	d. budynek kamienicy starościńskiej, ob. obiekt użyteczności publicznej, murowany	Grodzka 8	XVII w., 1827, 2 poł. XIX w.	tak	JST	dobry	nie	52
70	dom murowany	Grottgera 3	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	826
71	budynek szkoły	Grzeczmarowskiego 13	1926-1927	tak	JST	dobry	nie	869
72	młyn wodny, parowy, spalinowy, ob. elektryczny, murowany	Janiszewska 13	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	768
73	d. kaplica Towarzystwa Dobroczynności, obecnie kościół, murowana	Kelles - Krauza 19	1881-1903 r.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	25
74	d. budynek Towarzystwa Dobroczynności murowany	Kelles - Krauza 19	1881-1903 r.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	26
75	dom murowany, oficyna murowana	Kelles - Krauza 26	XIX/XX w.	nie	JST	dobry	nie	268
76	dom murowany	Kelles - Krauza 27	1931 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	56
77	dom murowany	Kelles - Krauza 28	koniec XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	269
78	dom murowany	Kelles - Krauza 32	1905 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	57
79	d. dom Gubernatora, murowany	Kelles - Krauza 33	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	270
80	budynek murowany,	Kelles - Krauza 33	po 1850 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	271
81	dom murowany	Kelles - Krauza 38	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	272
82	dom murowany	Kelles - Krauza 4	pocz. XX w. 1925 r.	nie	prywatna	dobry	nie	55
83	dom murowany, oficyna murowana, brama murowana	Kelles - Krauza 7	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	261

84	dom murowany	Kelles - Krauza 9	lata 20-te XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	263
85	cmentarz ewangelicko-augsburski	Kielecka 44	pocz. XIX w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	zadawalający	nie	781
86	dom murowany	Kilińskiego 11	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	276
87	dom murowany	Kilińskiego 13	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	277
88	d. Resursa Rzemieślnicza, ob. Dom Rzemiosła, murowany	Kilińskiego 15/17	1907 r.	tak	instytucja	zadawalający	nie	59
89	dom murowany	Kilińskiego 19	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	278
90	dom murowany	Kilińskiego 21	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	279
91	dom murowany	Kilińskiego 22	lata 30-te XX w	nie	prywatna	zadawalający	nie	280
92	dom murowany, przedszkole	Kilińskiego 23	1830 r.	nie	JST	dobry	nie	281
93	budynek, szkoła, LO im. J. Kochanowskiego, murowany	Kilińskiego 25/27	początek XX w.	nie	JST	dobry	nie	282
94	dom murowany	Kilińskiego 4	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	753
95	dom murowany	Kilińskiego 7	pocz. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	273
96	dom murowany	Kilińskiego 8	pocz. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	58
97	dom murowany	Kilińskiego 9	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	275
98	dom drewniany	Klementyny 3 /Saska	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	tak	284
99	dom drewniany	Kolberga 32c/32b	1926 r. 1927 r.	nie	JST	zadawalający	tak	827
100	budynek, d. Zakład Energetyczny Woj. Przed. Energ. Ciepłej, ob. Mazowieckie Centrum Sztuki „Elektrownia”, murowany	Kopernika 1	koniec XIX w.	nie	JST	dobry	nie	288
101	dom murowany,	Kopernika 11	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	290

102	dom murowany, prawa oficyna, murowana, lewa oficyna, murowana	Kopernika 3	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	289
103	dom murowany	Kopernika 9	pocz. XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	828
104	dom murowany, oficyna lewa murowana, oficyna prawa murowana, dom murowany, oficyna lewa, murowana, oficyna prawa, murowana	Koszarowa 11 i 13	koniec XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	291
105	dom drewniany	Kościelna 1/5	1925 r.	nie	kościół i związki wyznaniowe	dobry	tak	771
106	dom drewniany	Kościelna 13	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	294
107	dom drewniany	Kościelna 15	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	tak	295
108	dom murowany	Kościuszki 6	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	829
109	dom drewniany,	Krótką 18	ok. 1910 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	300
110	dom drewniany	Krótką 9	ok. 1910 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	298
111	willa, ob. szpital, park	Krychnowicka 1	1925 – 1930 r.	tak	JST	dobry	nie	66
112	dom murowany	Kwiatkowskiego 10	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	305
113	dom murowany	Kwiatkowskiego 3	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	303
114	dawny szpital św. Aleksandra, murowany	Limanowskiego 23	1829 r.	tak	prywatna	dobry	nie	67
115	dom murowany	Limanowskiego 27	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	830
116	dawny browar „Saski”, murowany	Limanowskiego 29	1896 r.	tak	JST	niepokojący	nie	68
117	willa, murowana, stróżówka murowana,	Limanowskiego 33	pocz. XX w.	nie	JST / współwłasność	zadawalający	nie	308
118	dom drewniany	Limanowskiego 37	1938 r.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	tak	309

119	dom murowany	Limanowskiego 42	koniec XIX w.	tak	Skarb Państwa	zadawalający	nie	70
120	dom murowany	Limanowskiego 46	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	831
121	dom murowany	Limanowskiego 68	1930 r.	nie	prywatna	dobry	nie	310
122	cmentarz rzymsko-katolicki, budynek administracyjny cmentarza, murowany kostnica cmentarna murowana, dzwonnica cmentarna, murowana, brama cmentarna, murowana, kaplica cmentarna, cmentarza wojskowego, murowano-drewniana,	Limanowskiego 72	II poł. XIX w., 3 ćw. XIX w., pocz. XX w., 3 ćw. XIX w., lata 20-te XX w.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	zadawalający	nie	27
123	krzyż przydrożny	Limanowskiego / Przechodnia	1919 r.	nie	JST	dobry	nie	307
124	dom murowany	Lubelska 31	1 ćw. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	311
125	dom drewniany,	Lubelska 33	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	tak	796
126	dom murowany	Lubelska 43/49	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	810
127	dom drewniany	Ludwikowska 13	ok. 1920 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	315
128	dom murowany	M.C. Skłodowskiej 15	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	34
129	dom murowany, oficyna murowana	M.C. Skłodowskiej 3	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	511
130	dom murowany	M.C. Skłodowskiej 5	koniec XIX w.	nie	osoba prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	512
131	dom murowany	M.C. Skłodowskiej 6	koniec XIX w.	nie	osoba prywatna / współwłasność	dobry	nie	513
132	dom murowany	M.C. Skłodowskiej 8	koniec XIX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	515
133	dom murowany	M.C. Skłodowskiej 9	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	516
134	kościół p.w. Świętej Trójcy, murowany	Malczewskiego 1	1629, 1776 r., 1924-1927 r.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	203

135	d. klasztor benedyktynek, d. więzienie, ob. Kuria Diecezji Radomskiej, murowany	Malczewskiego 1	1613-1627 r., 1691-1733 r., 1776 r., poł. XIX w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	339
136	d. klasztor benedyktynek, d. więzienie, ob. Kuria Diecezji Radomskiej, murowany, ogrodzenie d. klasztoru benedyktynek, murowane	Malczewskiego 1, Reja / Tybla	1613-1627 r., 1691-1733 r., 1776 r., poł. XIX w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	202
137	dom murowany	Malczewskiego 12	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	342
138	dom murowany	Malczewskiego 14	XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	343
139	dawna Resursa Obywatelska, ob. OKiSz „Resursa Obywatelska”	Malczewskiego 16	1851-1852 r., XX w.	tak	JST	dobry	nie	75
140	dom murowany, oficyna prawa, murowana	Malczewskiego 17	koniec XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	76
141	d. Szpital p.w. Św. Kazimierza, ob. hotel, murowany, d. budynek szpitalny, murowany	Malczewskiego 18	1844-1846 r., koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	344
142	dom murowany	Malczewskiego 19	koniec XIX w.	tak	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	77
143	dom murowany	Malczewskiego 2	1820-1830 r.	nie	prywatna	dobry	nie	340
144	rogatka warszawska, budynek murowany	Malczewskiego 20	I poł. XIX w., XX w.	tak	JST	zadawalający	nie	78
145	dom murowany	Malczewskiego 20	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	832
146	d. koszary wojskowe, ob. budynek mieszkalny, murowany	Malczewskiego 20b,20c	2 poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	345
147	dom murowany	Malczewskiego 21	XIX/XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	833

148	kapliczka murowana	Malczewskiego 25	1855 r.	nie	JST	zadawalający	nie	347
149	d. szkoła ćwiczeń, d. studium pedagogiczne, ob. Uniwersytet Technologiczno Humanistyczny, murowany	Malczewskiego 29	lata 40-te XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	348
150	budynek, murowany, ob. Poczta Polska	Malczewskiego 5	koniec XIX w.	tak	instytucja	dobry	nie	71
151	kamienica, budynek, murowany	Malczewskiego 6	I poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	72
152	budynek, d. Loża Masońska, ob. prokuratura, murowany,	Malczewskiego 7	ok. 1818 r., II poł. XIX w.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	73
153	kamienica, murowana	Malczewskiego 8	I poł XIX w. (1821 r.)	tak	prywatna	dobry	nie	74
154	dom murowany, oficyna murowana	Malczewskiego 9/11	II poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	341
155	dom murowany	Mariacka 21	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	352
156	dom drewniany	Mariacka 16	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	353
157	dom murowany z czerwonej cegły	Mariacka 23	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	354
158	dom murowany	Mickiewicza 11	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	835
159	dom murowany	Mickiewicza 13	I. 50/60 XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	836
160	dom murowany	Mickiewicza 23	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	355
161	dom murowany	Mickiewicza 27	1937 r.	nie	prywatna	dobry	nie	356
162	dom murowany dawny MDK	Mickiewicza 31	pocz. XX w.	nie	instytucja	zły	nie	357
163	dom murowany	Mickiewicza 37	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	837
164	dom murowany	Mickiewicza 5	pocz. XX w.	nie	Skarb Państwa / prywatna / współwłasność	dobry	nie	834
165	dom murowany	Mickiewicza33	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	773

166	dom mieszkalny, d. gwoździarnia, murowany	Miła 10	1900 r.	tak	instytucja	dobry	nie	79
167	dom murowany	Miła 11	1920 r.	nie	JST	zadawalający	nie	360
168	dom drewniany	Miła / Czysta 1	1920 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	361
169	dom murowany	Miła 2 /Struga	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	358
170	dom murowany	Miła 3	1920 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	359
171	dom murowany	Mireckiego 12	lata 20-te XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	364
172	dom murowany	Mireckiego 14	lata 20-te XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	365
173	park miejski „Stary Ogród”	Mireckiego	pocz. XIX w.	tak	JST	dobry	nie	30
174	willa rodziny Iwanowskich	Młodzianowska 120	1930 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	80
175	dom murowany	Młynarska 4	koniec XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	369
176	dom murowany	Moniuszki 10 / Sienkiewicza	4 ćw. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	371
177	dom murowany	Moniuszki 11	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	81
178	dom murowany	Moniuszki 12	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	372
179	dom murowany	Moniuszki 14a	1925 r.	tak	prywatna	dobry	nie	82
180	dom murowany	Moniuszki 15	4 ćw. XIX w.	nie	Instytucja / prywatna / współwłasność	dobry	nie	373
181	dom murowany	Moniuszki 16	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	374
182	dom murowany	Moniuszki 17	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	83
183	dom murowany	Moniuszki 18	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	375
184	dom murowany	Moniuszki 19	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	85
185	dom murowany	Moniuszki 20	koniec XIX w.	tak	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	86
186	dom murowany	Moniuszki 21	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	376
187	dom murowany	Moniuszki 22	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	377
188	dom murowany	Moniuszki 24	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	87
189	dom murowany	Moniuszki 7 / Sienkiewicza 6	1898 r.	nie	prywatna	dobry	nie	370

190	budynek , ob. Urząd Miejski - „Pałac Ślubów”	Moniuszki 9	1927 r.	tak	JST	dobry	nie	815
191	dom murowany	Narutowicza 19	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	378
192	dom murowany	Narutowicza 21	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	379
193	dom murowany z czerwonej cegły	Narutowicza 27	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	380
194	dom murowany	Niedziałkowskiego / Struga 36	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	391
195	ogrodzenie d. Towarzystwo Dobroczyńności, murowane	Niedziałkowskiego / Kelles-Krauza	lata 1896-1903	nie	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	387
196	dom murowany	Niedziałkowskiego 12	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	383
197	dom murowany	Niedziałkowskiego 14	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	384
198	dom murowany	Niedziałkowskiego 18	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	838
199	Oficina, dom murowany	Niedziałkowskiego 20	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	266
200	dom murowany	Niedziałkowskiego 20	koniec XIX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	385
201	dom murowany, oficyna murowana	Niedziałkowskiego 25/27	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	386
202	dom murowany	Niedziałkowskiego 29	ok. 1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	388
203	dom murowany	Niedziałkowskiego 31	ok. 1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	389
204	dom murowany	Niedziałkowskiego 33	ok. 1930 r.	nie	prywatna	dobry	nie	390
205	dom murowany	Niedziałkowskiego 41	ok. 1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	392
206	dom murowany	Nowogrodzka 10	pocz. XX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	88
207	dom murowany	Nowogrodzka 22	pocz. XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	398

208	dom murowany	Nowogrodzka 3	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	393
209	dom murowany	Nowospacerowa 10/12	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	400
210	dom murowany	Nowospacerowa 26	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	403
211	dom murowany	Nowospacerowa 28	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	404
212	dom murowany	Nowospacerowa 30	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	405
213	cmentarz wojskowy, kaplica cmentarna	Obrońców 2 /Limanowskiego	1914 – 1918 r.	tak	kościół i związki wyznaniowe	zadawalający	nie	750
214	dom drewniany	Obrońców 3	ok. 1938 r.	nie	nieustalony właściciel	dobry	tak	408
215	dom drewniany	Obrońców 8	I poł. XX w.	nie	JST	zadawalający	tak	839
216	d. smolarnia, murowana	Odrodzenia 4	1921 r.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	410
217	miejsce pamięci narodowej - cmentarz komunalny	Ofiar Firleja 45	poł. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	840
218	dom murowany	Ogrodnicza 1	1925 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	414
219	dom drewniany	Okulickiego 23	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	422
220	dom murowany	Okulickiego 26	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	425
221	dom murowany	Okulickiego 30	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	426
222	dom murowany	Okulickiego 34	pocz. XX w.	nie	JST	dobry	nie	427
223	dom murowany	Okulickiego 36	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	428
224	dom murowany	Okulickiego 37	pocz. XX w.	nie	JST	zadawalający	tak	429
225	budynek gospodarczy po garbarni murowany	Okulickiego 39	koniec XIX w.	nie	instytucja	zadawalający	nie	430
226	dom murowany	Okulickiego 42	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	432
227	dom murowany	Okulickiego 44	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	433
228	dom murowany	Okulickiego 46	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	434

229	d. stajnie wojskowe, ob. bud. mieszkalny, murowany, WC przy d. budynku straży przemysłowej, murowany	Okulickiego 49	1928 r.	nie	JST	zadawalający	nie	437
230	dom murowany	Okulickiego 50	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	438
231	dom murowany	Okulickiego 52	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	439
232	dom murowany	Okulickiego 6	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	420
233	dom murowany	Okulickiego 61	1925 r.	nie	prywatna	dobry	nie	442
234	dom drewniany	Okulickiego 63	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	443
235	d. garbarnia Schnierstein murowana, pałacyk murowany	Okulickiego 8	ok. 1830 r. 4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	89
236	dom drewniany	Okulickiego 81	ok. 1925 r.	nie	JST	dobry	tak	448
237	dworek, d. przychodnia, murowany	Okulickiego 9	2 poł. XIX w.	tak	JST	zadawalający	nie	90
238	dom drewniany	Okulickiego 94 Czarnieckiego	ok. 1920 r.	nie	JST	zadawalający	tak	449
239	d. pałacyk, murowany	Okulickiego 9a	koniec XIX w.	tak	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	800
240	krzyż przydrożny Krzyż Wolności	Okulickiego/Główna	1919 r.	tak	JST	dobry	nie	841
241	dróżniczówka, budynek murowany, d. konduktorka, murowany	Okulickiego 88, 90	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	92
242	dom murowany	Piłsudskiego 1 / Traugutta 42	4 ćw. XIX w.	tak	instytucja	dobry	nie	93
243	budynek, ob. sąd, murowany	Piłsudskiego 10	1894 r.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	102
244	dom murowany	Piłsudskiego 11	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	103
245	d. dworek, ob. Miejska Biblioteka Publiczna, murowany,	Piłsudskiego 12	4 ćw. XIX w. 1898 r.	tak	JST	dobry	nie	104

246	dom murowany	Piłsudskiego 13	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	106
247	budynek, d. Kasa Przemysłowców, murowany	Piłsudskiego 15	1897 r.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	107
248	dom murowany	Piłsudskiego 17	4 ćw. XIX w.	nie	instytucja	dobry	nie	450
249	dom murowany	Piłsudskiego 19	4 ćw. XIX w.	tak	instytucja / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	108
250	dom murowany	Piłsudskiego 2 / Traugutta 40	1911 r.	tak	instytucja / prywatna / współwłasność	dobry	nie	94
251	dom murowany	Piłsudskiego 3	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	95
252	dom murowany	Piłsudskiego 4	4 ćw. XIX w.	tak	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	96
253	dom murowany	Piłsudskiego 5	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	97
254	dom murowany	Piłsudskiego 6	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	98
255	dom murowany	Piłsudskiego 7	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	99
256	dom murowany	Piłsudskiego 8	4 ćw. XIX w.	tak	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	100
257	dom murowany	Piłsudskiego 9	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	101
258	dom murowany	Plac Jagielloński 2	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	700
259	dom murowany	Plac Jagielloński 7	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	701
260	d. hala targowa, ob. dom handlowy „Senior”, murowany	Plac Jagielloński 8	XIX/XX w., 1897 r.	tak	Skarb Państwa / prywatna / współwłasność	dobry	nie	54
261	dom murowany	Plac Jagielloński 8 / Focha 13	4 ćw. XIX w.	nie	Skarb Państwa / prywatna / współwłasność	dobry	nie	702
262	dom murowany	Plac Konstytucji 3-go Maja 6	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	467
263	dom murowany	Plac Konstytucji 3 Maja 1	XIX w.	tak	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	61
264	dom murowany	Plac Konstytucji 3 Maja 3	XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	62
265	dom murowany	Plac Konstytucji 3 Maja 5	1881-1882 r.	tak	prywatna	dobry	nie	63

266	dom murowany	Plac Konstytucji 3 Maja 8	1890 r.	tak	prywatna	dobry	nie	65
267	d. cerkiew, Kościół Garnizonowy, murowany, brama wejściowa murowana,	Plac Konstytucji 3 Maja 9	ok. 1874, przebudowa 1918-1939 r. pocz. XX w.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	22
268	budynek murowany, ob. Klub „Katakumby”	Plac Stare Miasto 11	pocz. XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	842
269	dom murowany, dom murowany, dom murowany	Plac Stare Miasto 12 Wacława 2/6	1890 r. 1830 r. 1890 r.	nie	instytucja / prywatna / współwłasność	niepokojący	nie	586
270	kościół p.w. Św. Wacława, murowany	Plac Stare Miasto 13	XIII -XIV w. XV – XVI w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	20
271	dom murowany	Plac Stare Miasto 9	1890 r.	nie	prywatna	niepokojący	nie	585
272	budynek, d. łaźnia, murowany	Planty 5a	pocz. XX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	843
273	dom murowany	Planty 16	pocz. XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	846
274	dom murowany	Planty 23	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	207
275	dom murowany	Planty 7	pocz. XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	845
276	park miejski „Planty”	Planty	poł. XX w.	nie	JST	dobry	nie	844
277	dom murowany	Podwalna 3	pocz. XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	452
278	dom murowany	Podwalna 5	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	453
279	dom murowany z czerwonej cegły	Podwalna 7	pocz. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	454
280	dom murowany	Polna 14	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	463
281	dom drewniany	Polna 16	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	848
282	dom murowany	Polna 17	ok. 1920 r.	nie	prywatna	niepokojący	nie	465
283	dom murowany	Poniatowskiego 6	pocz. XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	847
284	dworzec kolejowy murowany	Beliny - Prażmowskiego 2	1884 – 1885 r.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	33

285	dom murowany	Promyka 1	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	468
286	dom murowany	Reja 1 / Szewska 17	poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	109
287	dom murowany	Reja 16	1 poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	477
288	dom murowany	Reja 22, 22a	2 poł. XIX w.	nie	osoba prywatna / współwłasność	dobry	nie	478
289	dom murowany	Reja 24	2 poł. XIX w.	nie	instytucja / prywatna / współwłasność	niepokojący	nie	480
290	dom murowany	Reja 26	1 ćw. XIX w. 1821 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	112
291	dom murowany	Reja 27	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	481
292	dom murowany	Reja 3	1 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	470
293	dom murowany	Reja 4	1824 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	471
294	d. kościół OO. Benedyktynów p.w. Wniebowzięcia NMP. Obecnie kościół ewangelicki, murowany	Reja 5	1784-1785, 1818,- 1893 r.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	21
295	dom murowany	Reja 5	poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	849
296	dom murowany	Reja 6	przed 1824 r.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	111
297	dom murowany	Reja 8	poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	473
298	dom murowany	Rwańska 10	ok. 1823 r.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	486
299	dom murowany	Rwańska 11	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	487
300	dom murowany	Rwańska 12	ok. 1823 r.	nie	prywatna	dobry	nie	488
301	dom murowany	Rwańska 13	ok. 1828 r.	nie	JST	niepokojący	nie	489
302	dom murowany	Rwańska 14	ok. 1828 r.	nie	prywatna	dobry	nie	490
303	dom murowany	Rwańska 15	1 poł. XIX w.	nie	instytucja	niepokojący	nie	491
304	dom murowany	Rwańska 16	ok. 1823 r., koniec XIX w.	nie	JST	dobry	nie	492
305	dom murowany	Rwańska 17	poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	493
306	dom murowany	Rwańska 18 / Wałowa	1812, 1821 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	494

307	dom murowany	Rwańska 19	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	115
308	dom murowany	Rwańska 21	ok. poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	495
309	dom murowany	Rwańska 23	poł. XIX w.	tak	nieustalony właściciel	dobry	nie	116
310	dom murowany	Rwańska 25	1 poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	496
311	dom murowany	Rwańska 3 / Szewska 6	1823 r. 2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	113
312	dom murowany	Rwańska 5	1820-1830 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	482
313	dom murowany	Rwańska 6	poł. XIX w.	nie	kościół i związki wyznaniowe	niepokojący	nie	825
314	kościół farny p.w. Św. Jana Chrzciciela, murowany, kaplica Kochanowskich, murowana, Kancelaria kościoła parafialnego, murowana	Rwańska 6	1360-1370, pocz. XVI w., 1817-1838, 1908-1909 r. 1630-33, 1881-82, 1908-09 r. XVIII w., pocz. XX w.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	14
315	dom murowany	Rwańska 7	1818-23 r.	nie	JST	dobry	nie	483
316	dom murowany	Rwańska 8	koniec XIX w.	tak	instytucja / prywatna / współwłasność	dobry	nie	484
317	dom murowany	Rwańska 9	1826-1927 r. 2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	485
318	d. ratusz, murowany, d. odwach, zespół ratusza	Rynek 1	1845-48, 1941 r., 1962 r. 1819, 1845-47, 1962 r.	tak	JST	zadawalający	nie	32
319	dom murowany	Rynek 10	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	123
320	d. Kolegium Ks. Pijarów, ob. Muzeum im. Jacka Malczewskiego, murowany, d. Kaplica Ks. Pijarów p.w. Św. Jana Kantego, ob. Muzeum im. Jacka Malczewskiego, murowany	Rynek 11	XVIII w., XIX w., 1954 r., 1737-56, 1818-20, 1873 r.	tak	instytucja	dobry	nie	24
321	dom murowany	Rynek 12	1824 r.	tak	JST	dobry	nie	124

322	dom murowany	Rynek 13	przed 1808 r., 2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	125
323	dom murowany	Rynek 14	1824-1830	tak	JST	zły	nie	126
324	dom murowany	Rynek 15 / Rwańska 2, 4	1808-1810	tak	JST	zły	nie	127
325	dom murowany	Rynek 16 / Rwańska 1, 1a	koniec XVIII w., 1817-30	tak	prywatna	zły	nie	128
326	dom murowany	Rynek 2	poł. XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	117
327	dom murowany	Rynek 3	XVIII w., poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	497
328	Dom Gąski i Esterki, ob. Muzeum Sztuki Współczesnej - Oddział Muzeum im. Jacka Malczewskiego, murowany	Rynek 4 i 5	XVIII w., XIX w., 1954 r.	tak	JST	dobry	nie	118
329	dom murowany	Rynek 6	XVIII w., XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	119
330	dom murowany	Rynek 7	XVIII w., XIX w.	tak	instytucja	niepokojący	nie	120
331	dom murowany	Rynek 8	XVIII w., 1896 r.	tak	prywatna	niepokojący	nie	121
332	dom murowany	Rynek 9	XVIII w., XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	122
333	dom murowany	Saska 2	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	498
334	dom murowany	Saska 27	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	502
335	dom murowany	Sienkiewicza 11	koniec XIX w.	tak	instytucja	zadawalający	nie	129
336	dom murowany	Sienkiewicza 12	1914 r.	tak	kościół i związki wyznaniowe / prywatna / współwłasność	niepokojący	nie	507
337	dom murowany	Sienkiewicza 13 /Mickiewicza	koniec XIX w.	nie	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	508
338	kościół parafialny p.w. Opieki Najświętszej Marii Panny, murowany	Sienkiewicza 16	1894-1911	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	18
339	dom murowany	Sienkiewicza 2	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	503
340	dom murowany	Sienkiewicza 22	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	509

341	dom murowany	Sienkiewicza 28	1908 r.	nie	prywatna	dobry	nie	510
342	dom murowany	Sienkiewicza 3	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	504
343	dom murowany	Sienkiewicza 34	1911 r.	tak	prywatna	dobry	nie	130
344	dom murowany	Sienkiewicza 36 / 25- go Czerwca 31	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	131
345	dom murowany	Sienkiewicza 4	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	505
346	dom murowany	Sienkiewicza 8	I poł. XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	506
347	kapliczka św. Rocha, murowana	Słowackiego (przy ZNTK)	1748 r.	tak	instytucja	dobry	nie	774
348	dom murowany	Słowackiego 1	koniec XIX w.	nie	Skarb Państwa	zadawalający	nie	764
349	dom murowany	Słowackiego 10	XIX/XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	522
350	dom murowany	Słowackiego 101	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	556
351	dom murowany	Słowackiego 103/105	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	557
352	dom murowany	Słowackiego 104	lata 20-te XX w.	nie	JST	niepokojący	nie	558
353	kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego, murowany, Figura Chrystusa na cmentarzu przykościelnym murowana, kaplica filialna p.w. Najświętszego Serca Jezusowego	Słowackiego 105, Kościelna 1	1931-1951, 1939 r., 1939 r.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	17
354	dom murowany	Słowackiego 106	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	559
355	dom murowany	Słowackiego 107	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	560
356	dom murowany	Słowackiego 109	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	561
357	dom murowany	Słowackiego 11	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	523
358	dom murowany	Słowackiego 111	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	562
359	wieża ciśnień, ob. biurowiec, murowana, ogrodzenie wieży ciśnień, murowane domek dozorczy murowany	Słowackiego 112	1928-30 r.	tak	prywatna	dobry	nie	137

360	dom murowany	Słowackiego 115 / Tadeuszowska	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	564
361	dom murowany	Słowackiego 12	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	524
362	dom murowany	Słowackiego 120	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	566
363	dom murowany	Słowackiego 124	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	567
364	dom drewniany	Słowackiego 125	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	568
365	dom drewniany	Słowackiego 129 / Kwiatowa	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	572
366	dom drewniany	Słowackiego 131	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	tak	573
367	dom murowany	Słowackiego 137	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	575
368	dom murowany	Słowackiego 14	pocz. XX w.	nie	instytucja / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	525
369	dom drewniany	Słowackiego 161	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	tak	579
370	dom murowany	Słowackiego 166	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	580
371	d. Szkoła Handlowa Żeńska, ob. Młodzieżowy Dom Kultury, murowany	Słowackiego 17	koniec XIX w.	tak	JST	dobry	nie	133
372	dom murowany	Słowackiego 18	pocz. XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	527
373	dom murowany	Słowackiego 189	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	581
374	dom murowany	Słowackiego 19	koniec XIX w.	tak	instytucja / prywatna / współwłasność	dobry	nie	134
375	krzyż przydrożny, murowany	Słowackiego 195	1905 r.	nie	prywatna	dobry	nie	582
376	dom murowany	Słowackiego 20	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	528
377	dom murowany	Słowackiego 21	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	529
378	dom murowany	Słowackiego 22	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	530
379	dom murowany	Słowackiego 24	pocz. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	531
380	dom murowany	Słowackiego 25	pocz. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	135
381	dom murowany	Słowackiego 3	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	517
382	dom murowany	Słowackiego 33	pocz. XX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	136

383	d. kaplica Kościoła Polsko-Katolickiego, ob. sklep, murowana	Słowackiego 33A	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	532
384	dom murowany	Słowackiego 35	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	533
385	dom murowany	Słowackiego 4	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	518
386	dom murowany	Słowackiego 41	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	535
387	dom murowany	Słowackiego 43	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	536
388	dom murowany	Słowackiego 45	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	537
389	dom murowany	Słowackiego 47	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	538
390	dom murowany	Słowackiego 48	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	539
391	dom murowany	Słowackiego 50	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	540
392	dom murowany	Słowackiego 57	lata 30-te XX w.	nie	Skarb Państwa	zadawalający	nie	542
393	d. Szkoła Kolei Państwowych., d. Szkoła Specjalna, obiekt nieużytkowany, murowany,	Słowackiego 6	pocz. XX w.	nie	prywatna	zły	nie	519
394	dom murowany	Słowackiego 61	pocz. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	543
395	dom murowany	Słowackiego 69	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	544
396	budynek, d. pałacyk, ob. Sąd Gospodarczy, murowany	Słowackiego 7	koniec XIX w.	nie	Skarb Państwa	dobry	nie	520
397	dom murowany	Słowackiego 70	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	545
398	dom murowany	Słowackiego 72	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	547
399	dom murowany	Słowackiego 8	XIX/XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	521
400	dom murowany	Słowackiego 87	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	551
401	budynek, d. pałacyk, murowany	Słowackiego 9	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	132
402	dom murowany	Słowackiego 97	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	554
403	dom murowany	Słowackiego 99	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	555

404	budynek Dyrekcji ZNTK, murowany, budynek Straży Przemysłowej ZNTK murowany	Słowackiego (przy wiadukcie)	4 ćw. XIX w.	tak	instytucja	niepokojący	nie	751
405	dom murowany	Staromiejska 12/14	po 1920 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	139
406	dom murowany	Staromiejska 7	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	589
407	dawna fabryka	Staromiejska 8/12	XIX/XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	590
408	dom murowany	Staszica 33	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	591
409	dom drewniany	Stolarska 1	ok. 1925 r.	nie	instytucja	dobry	tak	592
410	dom murowany	Stolarska 4	ok. 1925 r.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	593
411	dom murowany	Struga 17	pocz. XX w.	nie	instytucja	niepokojący	nie	597
412	dom murowany	Struga 18A	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	598
413	dom murowany	Struga 2	1 ćw. XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	594
414	dom murowany	Struga 22	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	600
415	dom murowany	Struga 24	ok. 1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	601
416	dom murowany	Struga 27	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	599
417	dom murowany	Struga 30/32	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	602
418	oficyna murowana, dom murowany	Struga 31	koniec XIX w.	nie	kościół i związki wyznaniowe	zadawalający	nie	603
419	dom murowany	Struga 34	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	605
420	dom murowany	Struga 38	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	606
421	dom murowany	Struga 4	1 ćw. XX w.	nie	prywatna	zły	nie	595
422	d. winiarnia, murowana	Struga 57	pocz. XX w.	nie	instytucja	zadawalający	nie	851
423	dom murowany	Struga 8	1 ćw. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	596
424	dom murowany	Struga 81	1925 r.	tak	prywatna	dobry	nie	140
425	dom murowany	Szewska 10	poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	613
426	dom murowany	Szewska 12	1822 r.	nie	prywatna	niepokojący	nie	614
427	dom murowany	Szewska 13	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	615
428	dom murowany	Szewska 14	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	616

429	dom murowany	Szewska 15	1 ćw. XIX w.	nie	JST	zadawalający	nie	617
430	dom murowany	Szewska 17	1 ćw. XIX w. (1821 r.)	nie	prywatna	niepokojący	nie	852
431	dom murowany	Szewska 5	ok. 1828 r.	nie	prywatna	dobry	nie	610
432	dom murowany	Szewska 8	1822 r.	nie	prywatna	niepokojący	nie	612
433	dom murowany	Szpitalna 1	2 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	853
434	dom murowany	Szpitalna 2	1 poł. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	854
435	dom murowany	Szpitalna 3	1 poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	niepokojący	nie	802
436	dom murowany	Szpitalna 3a	1 poł. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	855
437	dom murowany	Szwarlikowska 16	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	804
438	Muzeum Wsi Radomskiej, skansen, obiekty z XVII/XIX w.	Szydłowiecka 30	XVII – XIX w.	tak	JST	dobry	tak / nie	200
439	dom murowany	Średnia 10	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	627
440	dom murowany	Średnia 20	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	629
441	dom murowany	Średnia 3	pocz. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	778
442	dom murowany	Średnia 31	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	630
443	dom murowany	Średnia 37	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	632
444	dom murowany	Średnia 5	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	622
445	dom drewniany	Średnia 50	1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	635
446	dom murowany	Średnia 6	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	623
447	dom drewniany	Średnia 72	1930 r.	nie	prywatna	dobry	tak	640
448	dom murowany	Średnia 74	1933 r.	nie	prywatna	dobry	nie	641
449	dom murowany	Średnia 8	lata 20-te XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	nie	626
450	dom drewniany	Tadeuszowska 15	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	tak	646
451	dom drewniany	Tadeuszowska 4	pocz. XX w.	nie	nieustalony właściciel	zadawalający	tak	644
452	dom drewniany,	Tadeuszowska 50	1918 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	652

453	dom drewniany	Tadeuszowska 57	1922 r.	nie	prywatna	zadawalający	tak	653
454	cmentarz żydowski	Towarowa	1831 r.	tak	instytucja	dobry	nie	782
455	dom murowany	Traugutta 10	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	656
456	dom murowany	Traugutta 12	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	657
457	dom murowany	Traugutta 13	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	658
458	dom murowany, dom murowany, dom murowany, oficyna budynku 17 b, murowana,	Traugutta 17a, 17, 17b, / Bogusławskiego 1	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	660
459	dom murowany	Traugutta 18	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	661
460	dom murowany	Traugutta 20	lata 20-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	662
461	kaplica Adwentystów Dnia Siódmego, murowana	Traugutta 34	lata 30-te XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	663
462	dom murowany	Traugutta 36	pocz. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	141
463	dwa domy z oficyną	Traugutta 38	1 ćw. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	142
464	dom murowany	Traugutta 39	pocz. XX w.		prywatna	zadawalający	nie	664
465	dom murowany	Traugutta 43	pocz. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	144
466	budynek, d. Prywatne Gimnazjum Żeńskie Marii Gaj, murowany, d. stajnie przy Prywatnym Gimnazjum Żeńskim	Traugutta 44	koniec XIX w.	nie	JST	dobry	nie	666
467	dom murowany	Traugutta 45	pocz. XX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	145
468	oficyna prawa, murowana, oficyna lewa, murowana, dom murowany	Traugutta 50	4 ćw. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	667
469	dom murowany	Traugutta 51	1896 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	146
470	dom murowany	Traugutta 51a	XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	856
471	oficyna, murowana	Traugutta 52	pocz. XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	668

472	dom murowany	Traugutta 53	pocz. XX w.	nie	Skarb Państwa / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	669
473	dom murowany	Traugutta 55	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	670
474	dom murowany	Traugutta 6	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	654
475	d. Szkoła Lorentza, ob. Zespół Szkół Ekonomicznych murowany	Traugutta 61	4 ćw. XIX w.	nie	instytucja	zadawalający	nie	671
476	budynek, dawny Hotel Francuski, murowany	Traugutta 62	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	857
477	dom murowany	Traugutta 62	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	858
478	dom murowany	Traugutta 8	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	655
479	dom murowany	Traugutta/ Piłsudskiego 42	pocz. XX w.	nie	instytucja	dobry	nie	665
480	dom murowany	Tybla 1	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	805
481	brama wjazdowa do zakładu	Tytoniowa 2/6	pocz. XX w.	nie	Skarb Państwa / prywatna / współwłasność	dobry	nie	860
482	budynek, d. browar	Wałowa / Staromiejska 45	koniec XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	864
483	dom murowany	Wałowa 1	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	861
484	dom murowany	Wałowa 16	2 poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	679
485	dom murowany	Wałowa 18	poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	680
486	dom murowany	Wałowa 21	ok. 1830 r.	nie	JST / instytucja / współwłasność	zadawalający	nie	681
487	dom murowany	Wałowa 22	poł. XIX w.	nie	JST	dobry	nie	863
488	dom murowany	Wałowa 23	2 poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	niepokojący	nie	766
489	dom murowany	Wałowa 25	2 poł. XIX w.	nie	JST	niepokojący	nie	682

490	pozostałość murów miejskich, d. brama Iłżecka, murowana	Wałowa 26	przed 1364 r., XV w., XVI w., 1805-1850, 1969-1973	nie	JST	dobry	nie	683
491	pozostałość murów miejskich, odcinek muru i baszta, murowana	Wałowa 26	przed 1364 r., XV w., XVI w., XIX w.	nie	JST	dobry	nie	684
492	dom murowany	Wałowa 27	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	685
493	dom murowany	Wałowa 28	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	686
494	dom murowany	Wałowa 3	1 poł. XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	862
495	dom murowany	Wałowa 5	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	niepokojący	nie	676
496	dom murowany	Wałowa 7	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	677
497	cmentarz prawosławny	Warszawska 15	1839 r.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	28
498	garbarnia, obiekt nieużytkowany, murowany	Warszawska 23	1926-27	nie	prywatna	zły	nie	752
499	budynek , d. Hala Kongresowa, murowany	Waryńskiego 4	1934 r.	nie	instytucja	dobry	nie	688
500	dom murowany	Wąska 1 / Pl. Jagielloński 1	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	690
501	dom murowany	Wąska 2, 4	XIX/XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	807
502	cmentarz ewangelicki XIX/XX w.	Wiejska		nie	kościół i związki wyznaniowe	zły	nie	865
503	kościół parafialny p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus, murowany	Wierzbicka 1	1937 r.	tak	kościół i związki wyznaniowe	dobry	nie	19
504	dom murowany	Witolda 10	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	149
505	dom murowany	Witolda 13	1910 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	691
506	dom murowany	Witolda 15 / Plac Jagielloński 3	1910 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	692

507	dom murowany	Witolda 2 / Żeromskiego 23	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	168
508	dom murowany	Witolda 9	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	148
509	dom murowany	Wolność 2 / Szewska	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	693
510	zespół dworski: dwór, park.	Woźnicka 125	XVI, XIX w.	tak	JST	zadawalający	nie	199
511	dom murowany	Wyszyńskiego 12	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	209
512	dom murowany	Wyszyńskiego 14	koniec XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	150
513	dom murowany	Wyszyńskiego 18	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	210
514	dom murowany	Zacisze 10	lata 20-te XX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	zadawalając	nie	695
515	dom murowany	Zborowskiego 11	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	808
516	budynek, d. Szpital Zakaźny, murowany	Zielona 21	pocz. XX w.	tak	prywatna	niepokojący	nie	151
517	dom murowany	Żeromskiego 1	ok. 1820 r.	tak	prywatna	dobry	nie	152
518	budynek LO im. M. Kopernika, murowany,	Żeromskiego 10	1 poł. XIX w.	tak	JST	dobry	nie	159
519	dom murowany	Żeromskiego 11	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	160
520	dom murowany	Żeromskiego 12 / Traugutta	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	161
521	dom murowany	Żeromskiego 13	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	162
522	dom murowany	Żeromskiego 14	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	163
523	dom murowany	Żeromskiego 16	1 poł. XIX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	704
524	dom murowany	Żeromskiego 18	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	164
525	dom murowany	Żeromskiego 19	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	165
526	dom murowany	Żeromskiego 2	ok. 1820 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	153
527	dom murowany	Żeromskiego 20	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	166
528	dom murowany	Żeromskiego 21	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	147
529	dom murowany	Żeromskiego 22	3 ćw. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	167
530	dom murowany	Żeromskiego 24	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	169
531	dom murowany	Żeromskiego 25	poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	170

532	dom murowany	Żeromskiego 26	1821-1823 r	tak	instytucja	dobry	nie	171
533	dom murowany	Żeromskiego 27	2 poł. XIX w.	tak	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	172
534	dom murowany	Żeromskiego 28	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	706
535	budynek, d. Drukarnia J. Trzebińskiego, murowany	Żeromskiego 28	1918 r.	tak	prywatna	zadawalający	nie	173
536	dom murowany	Żeromskiego 29	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	174
537	dom murowany	Żeromskiego 3	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	154
538	dom murowany	Żeromskiego 30	2 poł. XIX w.	nie	nieustalony właściciel	dobry	nie	705
539	dom murowany	Żeromskiego 32	1869 r.	nie	prywatna	dobry	nie	707
540	dom murowany	Żeromskiego 33	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	175
541	dom murowany	Żeromskiego 34	2 poł. XIX w.	nie	instytucja / prywatna / współwłasność	dobry	nie	708
542	budynek, d. Dyrekcji Towarzystwa. Kredytowego Ziemskiego, murowany	Żeromskiego 35	poł. XIX w.	tak	instytucja	zadawalający	nie	176
543	dom murowany	Żeromskiego 36	po 1827 r.	tak	prywatna	dobry	nie	177
544	dom murowany	Żeromskiego 37	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	178
545	dom murowany	Żeromskiego 38 / Pl. Konstytucji 3 Maja 8	1828 r.	tak	prywatna	dobry	nie	179
546	dom murowany, oficyna murowana	Żeromskiego 39	1862 r.	tak	prywatna	dobry	nie	180
547	dom murowany	Żeromskiego 4	poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	155
548	dom murowany	Żeromskiego 40	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	181
549	dom murowany, 2 poł. XIX w.	Żeromskiego 41	2 poł. XIX w.	tak	JST	dobry	nie	182

550	budynek, d. Narodowy Bank Polski, ob. Sąd, murowany	Żeromskiego 43/45	2 poł. XIX w.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	710
551	budynek murowany	Żeromskiego 44 / Moniuszki 26	2 poł. XIX w.	tak	instytucja	dobry	nie	183
552	d. pałacyk, murowany, oficyna I murowana, oficyna II murowana	Żeromskiego 46, 46A, 46B.	1 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	184
553	dom murowany	Żeromskiego 47	2 poł. XIX w., XX w.	nie	JST	dobry	nie	711
554	dom murowany	Żeromskiego 48	poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	712
555	dom murowany	Żeromskiego 49	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	186
556	dom murowany	Żeromskiego 5	ok. 1830 r.	tak	prywatna	dobry	nie	156
557	dom murowany	Żeromskiego 50	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	713
558	dom murowany	Żeromskiego 51	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	187
559	budynek d. Komisji Województwa Sandomierskiego, ob. Urząd Miejski, murowany	Żeromskiego 53	1822-27, 1942, 1950	tak	JST / Skarb Państwa / współwłasność	dobry	nie	188
560	dom murowany	Żeromskiego 55	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	817
561	budynek, d. Rogatka Lubelska, ob. Dom Środowisk Twórczych „Łażnia”, murowany	Żeromskiego 56	1829 r.	tak	JST	zadawalający	nie	189
562	dom murowany	Żeromskiego 57	lata 80-90-te XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	190
563	dom murowany	Żeromskiego 58	koniec XIX w.	nie	JST / prywatna / współwłasność	dobry	nie	716
564	dom murowany,	Żeromskiego 59	lata 80-90-te XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	717

565	klasztor i kościół OO. Bernardynów p.w. Św. Katarzyny, murowany, Ogrodzenie placu klasztornego OO. Bernardynów, murowane, Budynek gospodarczy /kuchnia/ przy klasztorze OO. Bernardynów, murowany, Brama wejściowa na plac kościelny OO. Bernardynów, murowana	Żeromskiego 6/8	1480-1500, XVI w., XVII w., XIX w., 1911-1912, poł. XIX w., pocz. XIX w., poł. XIX w.	tak	kościóły i związki wyznaniowe	dobry	nie	23
566	dom murowany	Żeromskiego 60	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	718
567	dom murowany	Żeromskiego 61	lata 90-te XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	719
568	dom murowany	Żeromskiego 62	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	720
569	dom murowany	Żeromskiego 63	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	721
570	dom murowany	Żeromskiego 64	4 ćw. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	730
571	dom murowany	Żeromskiego 66	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	191
572	dom murowany	Żeromskiego 67	koniec XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	731
573	dom murowany	Żeromskiego 68	lata 90-te XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	722
574	dom murowany	Żeromskiego 69	koniec XIX w.	tak	prywatna	zadawalający	nie	192
575	dom murowany	Żeromskiego 7	2 poł. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	157
576	dom murowany	Żeromskiego 70	lata 80-te XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	193
577	dom murowany	Żeromskiego 71	lata 80-90-te XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	194
578	dom murowany	Żeromskiego 72	4 ćw. XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	195
579	dom murowany	Żeromskiego 73	koniec XIX w.	tak	prywatna	dobry	nie	196
580	dom murowany	Żeromskiego 87	pocz. XX w.	tak	prywatna	dobry	nie	198
581	dom murowany	Żeromskiego 88	pocz. XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	723
582	dom murowany	Żeromskiego 89	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	724
583	dom murowany	Żeromskiego 9	2 poł. XIX w.	nie	prywatna	dobry	nie	158
584	dom murowany	Żeromskiego 90	pocz. XX w.	nie	prywatna	zadawalający	nie	725
585	kapliczka p.w. św. Rozalii	Żeromskiego 91	1894 r.	nie	JST	dobry	nie	867

586	park miejski, Park im. T. Kościuszki, altana murowana,	Żeromskiego / Park im. T. Kościuszki	koniec XIX w.	tak	JST	dobry	nie	29
587	budynek ZEOW, murowany	Żeromskiego 75	1950-1958 r.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	197
588	krzyż upamiętniający Uniwersał Połaniecki	Żeromskiego/25-go Czerwca	około 1864 r.	nie	JST	dobry	nie	866
589	dom murowany	Żytnia 1	2 poł. XVIII w., XIX w.	nie	instytucja	niepokojący	nie	726
590	dom murowany	Żytnia 5	pocz. XX w.	nie	instytucja / prywatna / współwłasność	zadawalający	nie	727
591	dom murowany	Żytnia 5a	pocz. XX w.	nie	instytucja	zadawalający	nie	728
592	krzyż przydrożny	Słowackiego / Skaryszewska	około 1908 r.	nie	Skarb Państwa	dobry	nie	871
593	krzyż przydrożny	Żeromskiego / Park Kościuszki	1889 r.	nie	JST	dobry	nie	872
594	krzyż przydrożny	Limanowskiego 31	1919 r.	nie	JST	zadawalający	nie	874
595	krzyż przydrożny	Malczewskiego 26	1933 r.	nie	JST	zadawalający	nie	875
596	kapliczka przydrożna	Kielecka / Szydłowiecka	I poł. XX w.	nie	JST	zadawalający	nie	876
597	kapliczka przydrożna	Wierzbicka / Boczna	1748 r.	nie	Skarb Państwa	zadawalający	nie	877
598	kapliczka przydrożna	Jana Pawła II / Osiedlowa	nieznane	nie	prywatna	zadawalający	nie	878
599	kapliczka przydrożna	Kwiatkowskiego / Biała	1930 r.	nie	prywatna	zadawalający	nie	879
600	pomnik pomordowanych przez niemieckiego okupanta	Biznesowa	1958 r.	tak	JST	dobry	nie	880
601	pomnik pomordowanych przez niemieckiego okupanta	Biznesowa	1981 r.	tak	JST	dobry	nie	882
602	budynek mieszkalny	25 Czerwca 57	1955 r.	nie	JST	dobry	nie	883
603	domki dozorczy	25 Czerwca 68	1938 r.	tak	prywatna	dobry	nie	885

604	budynek Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych	25 Czerwca 68	1938 r.	tak	Skarb Państwa	dobry	nie	886
605	budynek mieszkalny	Mickiewicza 1a	1943 r.	nie	JST	dobry	nie	887
606	budynek mieszkalny	Mickiewicza 3	1943 r.	nie	JST	dobry	nie	888
607	budynek mieszkalny	Mickiewicza 3a	1943 r.	nie	JST	dobry	nie	889
608	budynek mieszkalny	Niedziałkowskiego 24	1939 r.	nie	prywatna	dobry	nie	890
609	budynek mieszkalny	Niedziałkowskiego 36	I ćw. XX w.	nie	nieustalony właściciel	niepokojący	nie	891
610	budynek mieszkalny	Struga 29	przeł. XIX / XX w.	nie	prywatna	dobry	nie	892
611	budynek mieszkalny	Szewska 24	XIX w.	nie	prywatna	zły	nie	893
612	budynek mieszkalny	Traugutta 32	1925 r.	nie	prywatna	dobry	nie	894
613	budynek mieszkalny	Traugutta 32a	1940 r.	nie	JST	dobry	nie	895
614	budynek mieszkalny	Traugutta 41	I ćw. XX w.	nie	prywatna / JST / współwłasność	niepokojący	nie	896
615	budynek szkoły	Warszawska 3	około 1880 r.	nie	instytucja	dobry	nie	897
616	budynek mieszkalny	Waryńskiego 19	1930 r.	nie	prywatna	dobry	tak	898
617	fragment murów obronnych	Reja / Szwarlikowska	2 poł. XIV w.	nie	JST	zadawalający	nie	899
618	fragment murów obronnych	Rwańska 16 / 18	2 poł. XIV w.	nie	JST	zadawalający	nie	900

6. Cele, kierunki działań i priorytetowe zadania inwestycyjne gminnego programu opieki nad zabytkami

6.1. Cele gminnego programu opieki nad zabytkami

Programy opieki nad zabytkami, sporządzane przez jednostki samorządu terytorialnego oraz na szczeblu kraju, mają na celu wzmocnienie ochrony i opieki nad zabytkami oraz poprawę stanu ich zachowania. Mają spowodować wypracowanie instrumentów służących w praktyce realizacji ww. celu. Ustawodawca zdefiniował w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami otwarty katalog celów, które przyświecają opracowywanym programom. Są nimi w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Mając na uwadze cele ustawowe programu opieki nad zabytkami, a także zbieżny z nimi cel nadrzędny „Programu Rewitalizacji Gminy Miasta Radomia na lata 2014 – 2013”, tj. ożywienie społeczno – gospodarcze Śródmieścia wraz z Miastem Kazimierzowskim, wyłania się cel strategiczny niniejszego programu.

Cel ten został sformułowany w następujący sposób: **Zachowanie dziedzictwa kulturowego Radomia i jego wykorzystanie w procesie rozwoju miasta.**

Dla osiągnięcia celu strategicznego i realizacji celów ustawowych ustala się określone, niżej opisane kierunki działań.

6.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

1. Zachowanie historycznej zabudowy miasta ze szczególnym uwzględnieniem ochrony zabytków;
2. Kształtowanie świadomości społeczności lokalnej w zakresie roli ochrony i opieki nad zabytkami w zachowaniu dziedzictwa kulturowego miasta;
3. Promowanie dziedzictwa kulturowego w procesie rozwoju miasta.

W zakresie działań podejmowanych w ramach kierunku nr 1 należy w szczególności uwzględnić:

- 1) Prowadzenie prac planistycznych zmierzających do zapewnienia kompleksowości aktualnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, zawierających postanowienia chroniące zabytkowe obszary i obiekty;
- 2) Prowadzenie prac planistycznych w celu przyjęcia uchwały w sprawie planu ochrony Parku Kulturowego Stary Radom oraz uchwały określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń;
- 3) Podjęcie działań zmierzających do wpisania historycznego zespołu zabudowy miasta Radomia na listę pomników historii;
- 4) Zachowanie instrumentów prawa lokalnego, umożliwiających:
 - przyznawanie dotacji właścicielom zabytków dla przeprowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
 - udzielanie ulg w podatku od nieruchomości właścicielom budynków zlokalizowanych w strefie ochrony konserwatorskiej, z tytułu remontu elewacji budynku;
- 5) Sukcesywne prowadzenie aktualizacji i weryfikacji gminnej ewidencji zabytków;

- 6) Coroczne ujmowanie w budżecie gminy środków przeznaczanych na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- 7) Sukcesywne realizowanie przez gminę zadań o charakterze rewitalizacyjnym, polegających na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach stanowiących własność gminy;
- 8) Współdziałanie gminy z instytucjami naukowymi przy prowadzeniu badań nad historią Radomia, w tym badań archeologicznych.

W zakresie działań podejmowanych w ramach kierunku nr 2 należy w szczególności uwzględnić:

- 1) Współpracę gminy ze stowarzyszeniami i organizacjami społecznymi działającymi na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami;
- 2) Wspieranie działań ukierunkowanych na organizowanie otwartych konferencji naukowych, prelekcji i spotkań dotyczących dziedzictwa kulturowego miasta Radomia;
- 3) Prowadzenie działań edukacyjnych na temat dziedzictwa kulturowego miasta Radomia w środowisku dzieci i młodzieży szkolnej;
- 4) Popularyzacja tematyki ochrony i opieki nad zabytkami z wykorzystaniem środków masowej komunikacji;

W zakresie działań podejmowanych w ramach kierunku nr 3 należy w szczególności uwzględnić:

- 1) Ekspozowanie walorów zabytkowej zabudowy poprzez realizację działań rewaloryzacyjnych z uwzględnieniem iluminacji obiektów;
- 2) Nadawanie nowych funkcji obiektom rewaloryzowanym w celu ożywienia społeczno – gospodarczego i kulturalnego rewitalizowanych obszarów miasta;
- 3) Wspieranie działań z zakresu turystyki, służących poznawaniu zabytków miasta;
- 4) Wspieranie publikacji wydawnictw dotyczących dziedzictwa kulturowego Radomia;
- 5) Organizowanie różnorodnych imprez, w tym o charakterze kulturalnym, uwzględniających elementy promocji miasta Radomia i jego dziedzictwa kulturowego.

6.3. Priorytetowe zadania inwestycyjne z zakresu opieki nad zabytkami

Do planowanych przez Gminę Miasta Radomia zadań o charakterze inwestycyjnym, które mają szczególnie istotne znaczenie dla zachowania zabytkowej substancji miasta należą:

- Rewitalizacja obiektów po Archiwum Państwowym przy ul. Rynek 1 (zadanie dotyczy renowacji zabytkowego zespołu dawnego ratusza);
- Rewitalizacja nieruchomości przy ul. Rwańskiej 2 / Rynek 15 / oraz Rwańska 4 / Rynek 14 / Grodzka 1 (zadanie dotyczy renowacji zabytkowego zespołu „kamienicy Deskurów”);
- Remont i przebudowa kamienicy na obszarze Miasta Kazimierzowskiego w Radomiu przy ul. Rwańskiej 17 wraz z nową zabudową od ul. Szewskiej 20 wraz z otoczeniem;
- Remont i przebudowa kamienicy przy ul. Wałowej 21, 21a i Bóźnicznej 6, 6a wraz z nową zabudową przy ul. Wałowej 19 i Bóźnicznej 4;
- Remont i przebudowa kamienic na obszarze Miasta Kazimierzowskiego w Radomiu przy ul. Rynek 12 i Wałowa 22 wraz z otoczeniem;
- Poprawa jakości i rozszerzenie zakresu usług oraz uczestnictwa w kulturze poprzez remont zabytkowego budynku Miejskiej Biblioteki Publicznej w Radomiu.

Zakłada się, że wymienione wyżej zadania zrealizowane zostaną w okresie obowiązywania niniejszego programu, to jest w latach 2017 – 2020. W okresie tym planuje się również remont budynku byłej Rogatki Warszawskiej. Planuje się także prace remontowe budynku byłej Rogatki Lubelskiej, obecnej siedziby „Łaźni” Radomskiego Klubu Środowisk Twórczych i Galerii.

Planowane są sukcesywne prace remontowo - renowacyjne małej architektury zabytkowej, na którą składają się głównie zabytkowe kapliczki i krzyże przydrożne. Należy tu wymienić planowaną renowację Krzyża Powstańczego wzniesionego przy ul. Warszawskiej w 1933 roku, ku czci straconych tam przez wojska carskie w okresie powstania styczniowego uczestników powstania.

7. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Instrumenty finansowania ochrony i opieki nad zabytkami można podzielić na dwa zasadnicze źródła, którymi są źródła publiczne i źródła prywatne.

Na źródła publiczne składają się w szczególności:

- środki budżetu państwa;
- środki budżetów jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli;
- środki Unii Europejskiej;
- inne źródła zagraniczne;

Na źródła prywatne składają się w szczególności:

- środki osób fizycznych;
- środki organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji;
- środki kościelnych osób prawnych.

Finansowanie gminnego programu opieki nad zabytkami będzie realizowane z wykorzystaniem środków z wielu źródeł. Będą to zarówno środki budżetowe jak i fundusze strukturalne, a także środki prywatne. Głównym źródłem finansowania działań zawartych w programie jest budżet miasta Radomia. Są to środki na wydatki bieżące planowane na dany rok budżetowy, a także środki na wydatki majątkowe ujęte w Wieloletniej Prognozie Finansowej. Dla właścicieli zabytków szczególne znaczenie ma system dotacji przyznawanych na dofinansowane prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Dotacje takie właściciele zabytków na terenie Radomia mogą uzyskać w szczególności od Gminy Miasta Radomia, Samorządu Województwa Mazowieckiego, Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

8. Podsumowanie

Przedstawiona w niniejszym opracowaniu gminna ewidencja zabytków obrazuje skalę zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego miasta. Zasoby te znajdują się w różnym stanie technicznym. Część z obiektów zabytków wymaga przeprowadzenia prac remontowo – konserwacyjnych. Dlatego też bardzo istotny jest aspekt środków finansowych przeznaczanych na utrzymanie dobrego stanu zachowania zabytkowej substancji. Należy zwrócić uwagę, że w grupie zabytków stanowiących własność prywatną występuje najwięcej obiektów wymagających remontu. Stąd też szczególnie potrzebne jest utrzymanie systemu instrumentów wsparcia finansowego dla właścicieli zabytków, którymi dysponuje Gmina Miasta Radomia. Instrumentami tymi są uchwały Rady Miejskiej w Radomiu, stwarzające możliwość otrzymania dotacji z budżetu gminy na prace przy zabytkach lub zwolnienia z podatku od nieruchomości za przeprowadzenie remontu elewacji budynku.

Niezwykle ważne, bo zapewniające realną ochroną zabytku, są zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Dlatego też należy sukcesywnie je aktualizować, aby objąć ochroną całość zabytkowej substancji miasta Radomia.

Wzrostowi atrakcyjności miasta służą planowane prace rewitalizacyjne w obszarze Miasta Kazimierzowskiego. Efektem tych prac może być nie tylko wzrost atrakcyjności miasta w sferze kultury bądź turystyki. Może przynieść też efekty gospodarcze. Nadanie nowych funkcji rewitalizowanym obiektom wpisuje się także w jeden z ustawowych celów programu, tj. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Rangę zabytków miasta podniosłoby znacząco wpisanie historycznego zespołu zabudowy miasta Radomia na listę pomników historii. Miasto Radom posiada bowiem cechę charakterystyczną istniejącej zabudowy, obrazującą przesuwające się na przestrzeni lat centrum osadnicze od grodu na Piotrówce, przez Stare Miasto, Miasto Kazimierzowskie i ulicę Żeromskiego w jednym, wschodnim kierunku. Kierunek ten uległ zmianie dopiero z końcem XIX wieku w związku z budową linii kolejowej wraz z dworcem. Wpis na listę pomników historii w obecnym stanie prawnym jest

wyróżnieniem prestiżowym. Służy głównie celom promocyjnym. Podkreśla jednak rangę zabytków i może przysporzyć pożytków z tego tytułu.

Podkreślić trzeba też znaczenie wzajemnej współpracy urzędów administracji publicznej, stowarzyszeń i środowisk zainteresowanych ochroną zabytków w celu wspólnych działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego miasta. W ramach tej współpracy ważne jest popularyzowanie tematyki opieki nad zabytkami i podnoszenia świadomości lokalnej społeczności w tym zakresie. Niezwykle ważne w tym procesie są działania edukacyjne, skierowane nie tylko do dzieci i młodzieży szkolnej, lecz również ogółu mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem właścicieli zabytków. Spełnienie celu podstawowego niniejszego programu, tj. zachowanie dziedzictwa kulturowego Radomia i jego wykorzystanie w procesie rozwoju miasta wymaga bowiem zaangażowania i współdziałania wszystkich zainteresowanych ochroną zabytków i opieką nad nimi. Działania edukacyjne pozwolą krąg ten poszerzyć.